

Knygotyra
2020, vol. 75, pp. 218–258

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.75.67>

UŽSIENIO SPAUDINIŲ CENZŪRA NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE 1918–1940 METAIS

Arida Riaubienė

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Dokumentinio paveldo tyrimų departamentas
Gedimino pr. 51, LT-01504 Vilnius, Lietuva
El. paštas arida.riaubiene@lnb.lt

Santrauka. *Pastaruoju metu viešojoje erdvėje vis daugiau kalbama apie informacinius karus ir propagandą. Už valstybės saugumą atsakingos institucijos ragina imtis papildomų atsargumo priemonių, kad būtų apsaugota elektroninėje erdvėje esanti svarbi informacija. Dabartinė situacija ir visuomenei svarbūs klausimai koreliuoja su tarpukario Lietuvos aktualijomis: XX a. pradžioje susikūrusiai Lietuvos valstybei iš pat pradžių teko imtis veiksmų, kad būtų kiek įmanoma sumažintas užsienyje leistuose leidiniuose skleidžiamos antivalstybiškai orientuotos informacijos poveikis. Straipsnyje analizuojama užsienio spaudinių cenzūros sistema Nepriklausomoje Lietuvoje. Įvežamos spaudos į Lietuvą priežiūros teisinį pagrindą sudarė spaudos įstatymai. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais užsienio spaudinių cenzūrą vykdė Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento skyriai. Vėliau šią veiklą perėmė Valstybės saugumo departamentas. Cenzūros įstaigos didžiausią dėmesį sutelkė į antivalstybinio turinio leidinius, kurie į Lietuvą nelegaliai arba bandant pasinaudoti legaliomis pašto paslaugomis buvo įgabunami iš kaimyninių šalių. Straipsnio priede pateikiamas iki šiol dar niekur neskelbtas tarpukario Lietuvos cenzūros draustų užsienyje išleistų knygų sąrašų sąvadas.*

Received: 2019 02 01. **Accepted:** 2019 02 28

Copyright © 2020 Arida Riaubienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Reikšminiai žodžiai: *cenzūra, spaudiniai, Nepriklausoma Lietuva, draudžiamos knygos, leidinių platinimas, Piliečių apsaugos departamentas, Valstybės saugumo departamentas.*

Censorship of Foreign Publications in Lithuania of the Interwar Period

Summary. *In the years 1918 through 1940, the public opinion of the society was formed not only by the local press, but also by the publications in foreign languages, which reached Lithuania. Therefore, in order to ensure the security of the state and society, the publications – not only local, but also those published abroad, and also imported in Lithuania – were censored in Lithuania in the interwar period. During the discussed period, the censorship of foreign publications was aimed to protect the country from publications that propagated anti-state ideas and instigated national discord. Institutions for the supervision and control of the press watched that content disagreeing with the moral values of the time and various publications by religious sects would not get into Lithuania. Already in the year 1919, the Law on Press established that the Minister of the Interior had the right to prohibit the import and distribution of publications in Lithuania, contrary to the establishment of the independent state of Lithuania. The censorship of foreign publications was performed by the Units of the Citizen Protection Department of the Ministry of the Interior, the names of which changed. After the year 1923, the censorship of foreign publications was related to the stages of development of the security service in the Ministry of the Interior. The books published and printed abroad were inspected at the customs posts near the state border of Lithuania. The customs officers inspected the publications in the presence of the railway police. When performing the censorship of foreign publications, an important position was taken by the border police, especially that which protected the wall with Germany, through which many smuggled goods were carried. The censorship of foreign publications intensified in the year 1933, after the establishment of the State Security Department. The activities of this institution are illustrated by the records about the detention of books in post offices, made by the officers of the Press Unit of this Department, the private persons' requests to issue the permits for taking the publications from the post office, the permits to subscribe to the books or to import them by applying preventive censorship, and the other documents in the Office of the Chief Archivist of Lithuania. Lists of prohibited books also illustrate*

the foreign censorship activities. One of the earliest lists is a list of publications prohibited for import and distribution in Lithuania, compiled since 1926. Sixteen lists of still nowhere announced foreign publications and books prohibited by censorship to be distributed are provided in the Appendix to the Article.

Keywords: *Censorship, publications, independent Lithuania, prohibited books, Citizen Protection Department, State Security Department.*

ĮVADINĖS PASTABOS

Tarpukario Europos šalys sąlygiškai buvo pasidalijusios į dvi priešingas stovyklas: vienos puoselėjo demokratines, kitos – autoritarines ar net totalitarines vertybes. Demokratinę parlamentinę santvarką Vakarų Europoje išlaikė Didžioji Britanija, Prancūzija, Šveicarija, Belgija, Olandija bei Skandinavijos šalys. Artimiausios Lietuvos kaimynės Tarybų Rusija (nuo 1922 m. – Sovietų Sąjunga), Vokietija, Lenkija ir Latvija po XX a. 3–4 dešimtmečiuose įvykusių perversmų suko nedemokratiniumi keliu. Pati Lietuva po 1926 m. gruodžio 16 d. perversmo tapo autoritarine šalimi. Dėl sudėtingų diplomatiinių santykių ir kaimyninių šalių vykdomos agresyvios politikos Lietuvos atžvilgiu tarp įvežamų į Lietuvą spaudinių buvo tokių, kurie skleidė mūsų krašte antilietuviškas idėjas, kurstė tautinę nesantaiką, pasitaikydavo nemoralaus turinio ir įvairių religinių sektų leidinių. Todėl, siekiant užtikrinti valstybės ir visuomenės saugumą, tarpukario Lietuvoje buvo cenzūruojami ne tik vietiniai, bet ir iš užsienio įvežami spaudiniai. Šios viešosios informacijos saugumo politikos laikėsi daugelis šalių, bet tik nedaugelis iš jų turėjo tokias sudėtingas geopolitines aplinkybes apsaugoti viešąją erdvę.

TYRIMŲ APŽVALGA. Užsienio spaudinių cenzūros klausimai Nepriklausomoje Lietuvoje kol kas nėra sulaukę pakankamo tyrėjų dėmesio. Kai kurios šios temos problemos analizuojamos istorikų ir knygotyrininkų darbuose. Nagrinėjant užsienio spaudinių cenzūros administracinę struktūrą, straipsniui buvo vertinga istoriko Arvydo Anušausko monografijoje *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940* (1998) esanti informacija, susijusi su Vidaus reikalų ministerijos sudėtyje buvusiais saugumo tarnybos raidos etapais. Leidinyje taip pat apibūdinama Kriminalinės policijos Spaudos sekcijos veikla¹, nagrinėjamos Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) Spaudos skyriaus atliekamos cenzūros procedūros, aptariama leidinių, įtrauktų į draudžiamų knygų

1 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1998, p. 172–173.

sąrašus, tematika². Andrius Vaišnys monografijoje *Spauda ir valstybė 1918–1940* (1999) aptarė periodinės spaudos leidėjų ir Lietuvos valdžios institucijų santykius. Knygoje nagrinėjami ir kai kurie užsienio spaudinių cenzūros klausimai. Pabrėžiama, kad 1933 m. Valstybės saugumo departamentui buvo suteikti statutiniai įgaliojimai cenzūruoti įvežamus užsienio spaudinius, rašoma apie leidimus, išduodamus užsienio spaudai prenumeruoti, minimi užsienyje leisti periodiniai leidiniai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių buvo uždrausti platinti Lietuvoje³. Analizuojant pasienio policijos veiklą, susijusią su užsienio spaudinių cenzūra, buvo naudinga istoriko Ričardo Čepo studija *Plečkaitininkai* (2000). Knygoje aprašomas ir politinių emigrantų leistos priešvalstybinės spaudos gabenimas iš Latvijos ir Lenkijos (dažnai per Vokietiją) į Lietuvą, nurodomos vietovės, kuriose buvo organizuoti literatūros sandėliai, aptariami socialdemokratų spaudos platinimo būdai, rašoma apie asmenis, platinusius socialdemokratų literatūrą, bei policijos bandymus sulaikyti šios krypties spaudinius, pateikiami bibliografiniai duomenys apie politinių emigrantų Vilniuje parengtus leidinius⁴.

Sovietmečiu didelis dėmesys buvo sutelktas į komunistinės spaudos gabenimo klausimus. Vokietijos ir Lietuvos komunistų partijų bendradarbiavimą nagrinėjančiame straipsnių ir archyvinių dokumentų rinkinyje *Bendroje kovoje* (1983) aptariami Vokietijoje spausdintos nelegalios literatūros gabenimo į Lietuvą klausimai. Randama žinių apie pasienio gyvenvietėse veikusių literatūros priėmimo–perdavimo punktus ir gabenimo kelius⁵, pateikiami bibliografiniai ir faktografiniai duomenys apie periodinius leidinius, kuriuos Vokietijoje leido LKP CK ir LKJS CK⁶. Naujų duomenų pateikė ir knygotyryninkė Žiedūnė Zaveckienė monografijoje *Jaunimas istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940* (2018). Šios knygos skyriuje „LKJS spaudos platinimas“ rašoma, kad 1920–1933 m. Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos spauda spausdinta Vokietijoje, Škotijoje, Tarybų Rusijoje (vėliau – Sovietų Sąjungoje). Knygos autorė aptaria spaudos platinimo būdus, baudas, taikytas sulaikant nelegalios spaudos platintojus⁷.

2 Ten pat, p. 200–202.

3 VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918–1940*. Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 1999, p. 163–165.

4 ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 195, 196, 213, 214, 256–267.

5 *Bendroje kovoje: Lietuvos ir Vokietijos darbininkų klasės internacionalinis solidarumas 1918–1939: dokumentai, spaudos medžiaga, atsiminimai*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 192–197, 247–249.

6 Ten pat, p. 245–247, 253.

7 ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. *Jaunimas istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–*

Užsienio spaudinių cenzūros klausimų analizei reikšminga Tomo Petreikio publikacija „Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais“, kurioje skelbiama 1934 m. VSD statuto dalis, reglamentavusi Spaudos skyriaus veiklą. Publikacijoje pateikiama duomenų apie užsienio spaudinių cenzūravimo tvarką, procedūras vykdančius asmenis, nurodomos leidinių, draudžiamų platinti Lietuvoje, grupės, randama duomenų apie uždraustų į Lietuvą įvežti užsienio knygų sąrašų siuntimo tvarką tam tikroms institucijoms⁸. Minėto autoriaus disertacijoje „Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu“ (2014) analizuojamas visuomenės požiūris į 1935 m. Spaudos įstatymą, apibūdinamos spaudos priežiūros institucijos, veikusios paskutiniaisiais mėnesiais iki Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos okupacijos⁹. Ankstesnėse šio straipsnio autorės publikacijose aptariami bendrieji nepriklausomos Lietuvos cenzūros klausimai¹⁰, glaustai apibūdinama užsienio spaudinių cenzūros administracinė struktūra ir procedūros¹¹, išanalizuoti ir kai kurie užsienio cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai¹².

ESMINIAI ŠALTINIAI. Informaciniu požiūriu vertingiausia yra Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) saugoma rankraštinė medžiaga. Cenzūros įstaigų administracinė struktūra ir procedūrinė tvarka atsiskleidė išanalizavus Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento (f. 394) ir Kauno miesto ir apskrities viršininko (f. 402) fondus. Užsienio spaudinių, draudžiamų platinti Lietuvoje, sąrašai rasti Švietimo ministerijos (f. 391), Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento (f. 394), Kauno muitinės (f. 398) ir Kauno miesto ir apskrities viršininko (f. 402) fonduose.

1940 metais: monografija. Vilnius: Akademine leidyba, Vilniaus universiteto leidykla, 2018, p. 227–236.

- 8 PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 329, 338.
- 9 PETREIKIS, Tomas. *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu*: daktaro disertacija. Vilnius, 2014, p. 137–139, 140–144. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02-2014-D_20141111_114530-13352/DS.005.0.01.ETD>.
- 10 PAPAURĖLYTĖ, Arida. Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 15, p. 44–54; RIAUBIENĖ, Arida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 32–37; RIAUBIENĖ, Arida. Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė. *Bibliografija*, 2004, p. 41–46.
- 11 PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūra tarpukario Lietuvoje. *Literatūra*, 1999, t. 37 (1), p. 153–168; RIAUBIENĖ, Arida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 103–113.
- 12 Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. [Parengė] Arida Papurėlytė. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 344–358.

Valstybės saugumo departamento fonde (f. 378) yra dokumentų, iliustruojančių užsienio spaudinių cenzūros veiklą – protokolai apie spaudinių, nukreiptų prieš nepriklausomą Lietuvą, sulaikymą Kauno centriniame pašte, privačių asmenų prašymai valdžios institucijoms paimti leidinius iš pašto, leidimai užsirenumeruoti užsienyje leistas knygas ar periodinius leidinius arba juos įvežti taikant prevencinę cenzūrą ir t. t. Vidaus reikalų ministerijos fonde (f. 377) yra informacijos apie paskutiniuosius Nepriklausomos Lietuvos metais užsienio spaudinių cenzūrą vykdžiusias spaudos priežiūros ir kontrolės institucijas.

Siekiant kompleksiskai išnagrinėti užsienio spaudinių cenzūrą tarpukario Lietuvoje, be archyvinių šaltinių, naudotasi Lietuvos valdžios institucijų leistais oficialiaisiais¹³ bei informaciniais leidiniais¹⁴, kuriuose atsispindi cenzūros įstaiigų veikla. To meto periodiniuose leidiniuose retai pasirodydavo žinučių ir apie spaudos priežiūrą ir kontrolę vykdžiusį Piliečių apsaugos departamentą¹⁵ bei jo sudėtyje buvusio Spaudos ir draugijų skyriaus veiklą¹⁶.

Anksčiau atliktų tyrimų solidumas ir daugiaspektis cenzūros problemos matymas bei gausūs archyviniai dokumentai leidžia šiame tyrime susitelkti į Lietuvą 1918–1940 m. vykdytą užsienio spaudinių cenzūrą. Į sąvokos „spaudiniai“ lauką įeis ne tik knygos, bet ir periodiniai leidiniai bei smulkioji spauda¹⁷. Platesnį sąvokos pasirinkimą lėmė spaudinių, esančių draudžiamų knygų sąrašuose, materialioji forma. Straipsnyje analizuojami užsienyje pasirodę spaudiniai latvių, lenkų, rusų, vokiečių ir kt. kalbomis. Dėl specifikos tyrime atsiribojama nuo Klaipėdos krašte, kaip autonominiame Lietuvos regione, vykusių užsienio cenzūros veiklų. Pažymėtina, kad tyrimui okupuotame Vilniaus

- 13 *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys*: 1918 m. vasario m. 16 d. – 1931 m. gegužės m. 31 d. [Surinko ir spaudai paruošė A. Jakobas, T. Aleknavičius ir J. Juodikis]. Kaunas, 1931. 553, [1] p.: lent.; *Prekybos departamento 1928–1929 metų aplinkraščių rinkinys*. Kaunas, 1930. XI, 233, [1] p.; *Prekybos departamento 1926–1927 metų aplinkraščių rinkinys*. Kaunas, 1929. XXIX, 291 p.; *Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai*: 1938 m. gegužės mėn. 10 d. Kaunas, 1938. XIX, [1], 535 p.
- 14 *Lietuvos policija*. Red. Ignas Tomašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas, 1930. VIII, 496 p., [5] sulankst. lap.: iliustr., portr.; *Lietuvos statistikos metraštis*. [T. 2], 1927–1928 m. Kaunas, 1929. XIV, 342, 506 p.; *Lietuvos statistikos metraštis*. T. 12, 1939. Kaunas, 1940. XXI, 378, [2] p., [4] schem. lap.
- 15 Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.
- 16 Cenzūros eksportas. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 1 (nr. 245), p. 1. Parašas: K.; Spaudos ir draugijų skyrius. Dėl straipsnio „Cenzūros eksportas“. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 10 (nr. 257), p. 2.
- 17 Į sąvoką „spaudiniai“ neįeina spaudos produkcija, kuri buvo įvežama kaip makulatūra (žr. *Lietuvos statistikos metraštis*. [T. 2], 1927–1928 m. Kaunas, 1929, p. 168; *Lietuvos statistikos metraštis*. T. 12, 1939. Kaunas, 1940, p. 255).

krašte vykę procesai yra reikšmingi tiek, kiek jie leidžia pažinti draudžiamos spaudos gabenimą į Lietuvą. Keliamas tikslas – kompleksiskai išnagrinėti užsienio leidinių cenzūros sistemą Nepriklausomoje Lietuvoje. Uždaviniai: 1) nustatyti cenzūros procedūras ir veikiančias institucijas, kurios formavo cenzūros politiką, 2) pateikti cenzūros veiklą apibūdinančių atvejų analizę, 3) glaustai išanalizuoti dar neskelbtus cenzūros draudžiamų įvežti ir platinti knygų sąrašus. Siekiant įgyvendinti išsikeltus uždavinius, straipsnyje taikyti istorinis aprašomasis bei šaltinių ir literatūros kritinės analizės metodai. Turint omenyje problemos analizės pagrįstumą ir temos aktualumą parengtas priedas su anotacijomis „Lietuvos draudžiamų knygų sąrašų sąvadas“.

ADMINISTRACINĖ STRUKTŪRA IR PROCEDŪROS

Pirmojo 1919 m. Spaudos įstatymo § 22 buvo rašoma, kad vidaus reikalų ministras turėjo teisę uždrausti įvežti iš užsienio ir platinti Lietuvoje spaudinius, priešingus Lietuvos nepriklausomos valstybės kūrimui. Vidaus reikalų ministro įsakymus dėl vieno ar kito spaudinio uždraudimo vykdavo Piliečių apsaugos departamentas, kontroliavęs ne tik Lietuvoje leidžiamą spaudą, bet ir įvežamą iš užsienio. Piliečių apsaugos departamentas buvo įsteigtas 1919 m. kovo 5 d. vidaus reikalų ministro Mykolo Šleževičiaus įsakymu¹⁸. Tačiau tuo metu departamentas savo veiklos vykdyti negalėjo, neturėjo savo organizacinės struktūros, nustatytų jo funkcijų¹⁹. Tokiu pavadinimu šis Vidaus reikalų ministerijos padalinys veikė iki 1934 m. pabaigos.

1919 m. birželio mėnesį vidaus reikalų ministro Petro Leono patvirtintame statute tarp kitų Piliečių apsaugos departamentą sudarančių skyrių išskirtas ir Spaudos skyrius²⁰. 1920 m. vasario 7 d. tuomečio vidaus reikalų ministro Eliziejaus Draugelio nutarimu Draugijų, Susirinkimų, Spaudos, Pasų, Naujokų šaukimo skyriai priskirti prie Bendrųjų reikalų departamento. 1921 m. vidaus reikalų ministro pareigas einant Kaziui Skipičiui, Piliečių apsaugos departamentas buvo padalytas į penkis skyrius, iš kurių vienas vadinosi Spaudos ir draugijų skyrius²¹. Nagrinėjamojo laikotarpio periodinėje spaudoje rašyta, kad viena šio skyriaus funkcijų buvo visų Lietuvoje ir užsienyje leidžiamų periodinių ir vienkartinių leidinių registracija bei „vienlaikinių ir periodinių užsienio

18 MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*: mokymo leidinys. Vilnius: Lietuvos teisės akad., 1998, p. 18.

19 Ten pat.

20 *Lietuvos policija...*, p. 130.

21 MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje ...*, p. 20.

spauzdinių, uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje einant spaudos įstatymo 22 §, registracija²². Archyvinuose šaltiniuose yra 1923 m. išduotas įgaliojimas Piliečių apsaugos departamento valdininkams (Tadui Aleknavičiui, Marijai Krigerytei, Ignui Zeziliauskui) atlikti reviziją visuose Kauno knygynuose. Revizija turėjo būti atliekama dalyvaujant Švietimo ministerijos atstovui, vyriausiajam ypatingiems reikalams valdininkui Jonui Bočiui²³. Tikrinant Kaune veikusius knygynus siekta: „1. Sustabdyti platinimą knygų, kurios kaip politinių taip ir moralinių atžvilgiu mūsų visuomenei yra negeistinos; 2. Sustabdyti išaiškinimui pardavinėjimą knygų, kurioms būtų aiškus išrodymas, kad jos paeina iš buvusių Lietuvoj rusų valstybinių įstaigų²⁴. Išlikę kitakalbėmis ir lietuviškomis knygomis prekiausių Jokūbo Osovskio²⁵, Ziselio Kaganskio²⁶, Abramo Ptašeko²⁷ ir kitų knygynų revizijų protokolai, kuriuose pateikiama informacija apie knygynuose esančius uždraustus platinti užsienio spaudinius. Pavyzdžiui, J. Osovskio ir A. Ptašeko knygynuose buvo rasta lenkų kilmės amerikiečių komunistų Bolesława ir Gizelos Gebertų knyga *Opowiadania z dziejów ojczystych* (Pasakojimai iš tėvynės istorijos, 1921)²⁸. Anot reviziją dariusių Spaudos ir draugijų skyriaus valdininkų, šis leidinys yra „<...> gylaus lenkų patriotinio turinio, kurioje numatomas kelimas patriotinio upo, kuris gali sukelti nepageidaujamų vaisių vietinių Lietuvos lenkų tarpe. Istorijos knygos turinys, abejotinas tikrinybei.“²⁹

Knygynų revizijos buvo atliekamos ne tik laikinojoje sostinėje, bet ir apskričių knygynuose. Archyvinuose šaltiniuose yra VRM Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus raštų apskričių viršininkams su prašymu atsiųsti į departamentą uždraustas knygas, rastų atliekant tikrinimą vienoje ar

22 Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.

23 [*Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento įgaliojimas Tadui Aleknavičiui, Ignui Zeziliauskui, Marijai Krigerytei, Jonui Bočiui atlikti reviziją visuose Kauno knygynuose.*]. 1923, kovo 12. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 43.

24 Ten pat.

25 [*Knygų tikrinimo protokolas Jokūbo Osovskio knygynė*]. 1923, kovo 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 46.

26 [*Knygų tikrinimo protokolas Ziselio Kaganskio knygynė*]. 1923, kovo 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 48.

27 [*Knygų tikrinimo protokolas Abramo Ptašeko knygynė*]. 1923, kovo 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 50.

28 GEBERT, Bolesław. *Opowiadania z dziejów ojczystych*. B. Gebert i G. Gebertowa. Lwów; Warszawa: Książnica Polska T-wa Nauczycieli Szkół Wyższych, 1921. VIII, 196 p.: ilustr.

29 [*Knygų tikrinimo protokolas Jokūbo Osovskio knygynė*]. 1923, kovo 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 46.

kitoje knygų prekybos įstaigoje. Prie raštų būdavo pridodamas knygų tikrinimo aktas³⁰. Kartais Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyrius prašydavo apskrities viršininko informuoti, ar tam tikroje knygų prekybos įstaigoje yra ekspedicija³¹ (spaudinių skirstymo, siuntinėjimo ir išvežiojimo skyrius). Jei toks skyrius būdavo knygų prekybos įstaigoje, buvo reikalaujama atsiųsti parduodamų užsienio spaudinių sąrašą. Dėl vieno ar kito leidinio tinkamumo naudoti sprendė ne vien Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus valdininkai, bet ir kiti kompetentingi ministerijų darbuotojai. Pavyzdžiui, su Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamentu buvo tariamasi dėl lenkų istoriko Adamo Szelaġowskio vadovėlio *Dzieje powszechnie w zarysie*³² („Glausta visuotinė istorija“) (d. 2), išleisto Varšuvoje 1919 ar 1923 m. (nenurodytas leidimas), tinkamumo naudoti mokyklose. Aukštesniojo mokslo departamentas leido šią knygą naudoti Lietuvos lenkų mokyklose, kadangi rado tik keletą puslapių „lenkiško nusistatymo dėl Lietuvos“³³.

Į Spaudos ir draugijų skyriaus atliekamas funkcijas visuomenė ne visada žiūrėjo palankiai, kartais šio skyriaus funkcijos būdavo suprantamos klaidingai. 1923 m. rudenį „Lietuvos žiniuose“ pasirodė straipsnis „Cenzūros eksportas“³⁴. Neišaiškintu slapyvardžiu „K.“ pasirašęs autorius laikraščio skaitytojus supažindino su „Klaipėdos krašto žiniuose“ (1923, spalio 16, nr. 109) paskelbta informacija apie tai, kad Spaudos ir draugijų skyrius uždraudė keletą Lenkijoje ir Lietuvoje leistų spaudinių. „Lietuvos žinių“ korespondentas, pavadindamas Spaudos ir draugijų skyrių biuru, rašė, kad ši institucija ne tik cenzūruoja, bet ir konfiskuoja leidinius, o jos „agentai rausiasi po knygynus (Kaune girdėti to-

30 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento Spaudos skyriaus raštas Alytaus apskrities viršininkui*. 1923, rugpjūčio 16. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 176; *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento Spaudos skyriaus raštas Tauragės apskrities viršininkui*. 1923, rugsėjo 1. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476, lap. 204.

31 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl ekspedicijos Leibos Boleslauskio knygyne*. 1923, vasario 6. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 161.

32 SZELAĢOWSKI, Adam. *Dzieje powszechnie w zarysie*: podręcnik do nauki historji na stopniu wyższym szkół średnich. Cz. 2, obejmująca okres średniowieczny. Warszawa: M. Arct, 1919. XII, 172 s.: il.; SZELAĢOWSKI, Adam. *Dzieje powszechnie w zarysie*: podręcnik do nauki historji na stopniu wyższym szkół średnich. Cz. 2, obejmująca okres średniowieczny. Warszawa: M. Arct, 1923. VIII, 165 s.: il.

33 [*Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo departamento raštas Ponui vidaus reikalų ministeriui dėl vadovėlių tinkamumo vartoti mokyklose*]. 1923, liepos 20. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 115.

34 Cenzūros eksportas. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 1 (nr. 245), p. 1. Parašas: K.

kių atsitikimų)³⁵. Žinutės autorius rašė, kad Lietuvos piliečiams būtų pravartu žinoti, kokiais įstatymais remdamasis Piliečių apsaugos departamentas įvedė Lietuvoje cenzūrą. Reaguodamas į straipsnį „Cenzūros eksportas“, Spaudos ir draugijų skyrius kitame „Lietuvos žinių“ numeryje rašė, kad jis „nėra cenzūros organas, nes jis seka spaudą vien informacijos tikslams, tik po to kuomet spaudiniai išėjo pasaulin“³⁶. Žinutėje buvo pabrėžta, kad vienus spaudinius, minėtus ankstesniame (lapkričio 1 d.) straipsnyje, uždraudė karo komendantas, kitus, remdamasis atitinkamais Spaudos įstatymo paragrafais, apskrities viršininkas. Atsakomasis straipsnis buvo baigiamas Spaudos ir draugijų skyriaus patvirtinimu, esą jo darbuotojai knygynuose atliekamose kratose dalyvauja tik „kaipo žinovai spaudos srity“³⁷.

Remiantis archyviniais dokumentais ir straipsniais spaudoje, galima teigti, kad Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyrius veikė iki 1923 m. pabaigos. Apie 1923 m., Lietuvai įgijus tarptautinį pripažinimą, kariuomenėje buvęs žvalgybos skyrius buvo reorganizuotas – karinė žvalgyba ir kontržvalgyba palikta kariškiams, politinis sekimas (saugumo tarnyba) perduotas Vidaus reikalų ministerijai. Ši priežastis lėmė tai, kad užsienio spaudinių cenzūra buvo susijusi su Vidaus reikalų ministerijoje buvusios saugumo tarnybos raidos etapais. Istoriko A. Anušausko teigimu, Saugumo tarnyba įveikė keturis etapus: Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinio skyriaus „B“ (1923 m. rugpjūčio–gruodžio mėn.), Politinės policijos skyriaus (1924–1926 m.), Kriminalinės policijos valdybos „A“, arba I skyriaus (1927–1933 m.), Valstybės saugumo departemento, valstybės saugumo policijos (1933–1940 m.)³⁸. Galima teigti, kad kiekviename etape buvo skiriamas tam tikras dėmesys spaudos priežiūrai ir kontrolei.

1923 m. rugpjūtį įsteigtas ir tik penkis mėnesius gyvavęs VRM Piliečių apsaugos departamento Kriminalinis skyrius „B“ vykdė valstybės vidaus politinį sekimą. Apie 1924 m. sausį įsteigtą VRM Politinės policijos skyrių leidinyje „Lietuvos policija“ (1930) buvo rašoma, kad politinė policija „paveldėjo iš žvalgybos skyriaus ne vien pareigą kovoti su užsienių žvalgyba, kuri reiškėsi per komunistų, lenkų ir kt. organizacijas“, bet ir turėjo „atidžiai pridabot II Internacionalo pastangas susprogdinti Lietuvą iš vidaus arba bent paruošti tam bazę, per Lietuvos komunistų partiją, Lietuvoj veikusią prieš įstatymus“³⁹.

35 Ten pat.

36 Spaudos ir draugijų skyrius. Dėl straipsnio „Cenzūros eksportas“. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 10 (nr. 257), p. 2.

37 Ten pat.

38 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos...*, p. 311.

39 *Lietuvos policija*, p. 208.

Vienas pagrindinių politinės policijos veiklos prioritetų buvo komunistinių organizacijų sekimas, jų taktikos ir veikimo metodų studijavimas. Taip pat buvo kontroliuojama, kad į Lietuvą nepatektų komunizmo idėjas propaguojantys leidiniai. Pavyzdžiui, 1920–1928 m. per Vokietijos–Lietuvos sieną į mūsų kraštą pateko Tarybų Rusijoje (vėliau – Sovietų Sąjungoje) leista komunistinė spauda⁴⁰. Politinės policijos viršininkas, turėdamas informacijos apie spaudinį, neatitinkantį Spaudos įstatymo reikalavimų, informuodavo Piliečių apsaugos departamentą⁴¹. Nutarimą apie spaudinio uždraudimą pasirašydavo vidaus reikalų ministras. Paskui Piliečių apsaugos departamento direktorius informaciją, susijusią su spaudinių draudimu, siūsdavo apskričių viršininkams⁴².

1926 m. lapkričio 10 d. Ministrų kabinetas nutarė, kad visiems spaudiniams, leidžiamiems Lenkijoje ir Sovietų Rusijoje, įvežti reikalingas leidimas, kurį buvo galima gauti Vidaus reikalų ministerijoje⁴³. Tačiau ne visos knyginės įstaigos laikėsi Ministrų kabineto nutarimo dėl draudžiamų spaudinių. Todėl Politinės policijos viršininkas informuodavo vidaus reikalų ministrą ar Piliečių apsaugos departamentą ne tik apie Spaudos įstatymo reikalavimų neatitinkančius leidinius, bet ir apie cenzūros sistemos spragas. Pavyzdžiui, 1927 m. kovo 1 d. rašte vidaus reikalų ministrui buvo rašoma, kad knygos dažnai įvežamos į Lietuvą nepatekusios į cenzorių rankas. Buvo pabrėžiama, kad dalis knygų ateina iš Maskvos per „Torgpredą“ („Torgpredo“ vardu įvežami spaudiniai buvo netikrinami), iš kur pakliūva į Kaune veikiančius užsienio literatūros knygynus, tokius kaip „Knyga“ bei „Literatūra“⁴⁴. Tame pačiame dokumente buvo rašoma, kad iš Sovietų Sąjungos „<...> paskutiniu laiku pradėjo eiti daugelis knygų, kurių tikslas yra reklamuoti Sovietų Rusijos knygų leidimo progresą. Daugiausia šios knygos leidžiamos, kad juo toliau, juo labiau būtų skiepijamos komunistų idėjos žmonėse, taigi šios knygos yra vadinama agitacinė literatūra.“⁴⁵

40 ZAVECKIENĖ, Žiedūnė. *Jaunimas istorijos skersvėjuose...*, p. 228.

41 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Politinės policijos skyriaus pareiškimas Piliečių apsaugos departamento direktoriui*. 1924, liepos 16. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 501, lap. 59.

42 *[Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams dėl leidinio „Slaptasis pasaulinis žydų suokalbis: siono galvočių protokolai“: (S. Nilušo tekstas) (1924) uždraudimo]*. 1924, liepos 22. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 501, p. 60.

43 *[Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko aplinkraštis apskričių viršininkams]*. 1926, lapkričio 18. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 1.

44 *[Lietuvos Respublikos V.R.M. einančio Politinės policijos viršininko pareigas (pavardė neįskaitoma) raštas Ponui vidaus reikalų ministeriui]*. 1927, kovo 1. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94, lap. 209.

45 Ten pat.

1927 m. gegužę abi policijos atšakos – politinė ir kriminalinė – buvo sujungtos į vieną Kriminalinę policiją. 1931 m. išleistame Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinyje rašoma, kad spaudinių cenzūravimas Kriminalinei policijai buvo perduotas nuo 1927 m. rugsėjo mėnesio⁴⁶. Spaudos kontrolę naujai įkurtoje institucijoje vykdė Spaudos sekcija. Anot A. Anušausko, „spaudos sekcija turėjo sekti vidaus ir užsienio spaudą, daryti reikalingus vertimus, rengti Kriminalinės policijos valdybos direktoriui ir skyrių viršininkams spaudos dienynus ir mėnesio spaudos apžvalgas <...>“⁴⁷. Keitėsi ir spaudinių tikrinimo tvarka. Vidaus reikalų ministro nutarimą dėl spaudinio uždraudimo, siunčiamą Kauno miesto ir apskrities viršininkui, pasirašydavo Kriminalinės policijos direktorius ir cenzūros vedėjas⁴⁸ arba Spaudos sekcijos vedėjas⁴⁹ (taip ši pareigybė vadinosi nuo 1928 m. gegužės vidurio). Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjas taip pat siūsdavo draudžiamų knygų sąrašus Kauno miesto ir apskrities viršininkui⁵⁰.

Kartais vidaus reikalų ministras įgaliodavo Kriminalinės policijos direktorių uždrausti vieną ar kitą spaudinį⁵¹. Pasitaikydavo atvejų, kai knygų platinimą uždrausdavo ministras pirmininkas, kuris eidavo vidaus reikalų ministro pareigas⁵². Gavę raštus apie spaudinių uždraudimą, apskričių viršininkai parengdavo naujus dokumentus ir juos išsiuntinėdavo „visų nuovadų viršininkams mieste ir apskrityje ir Policijos skyriui“⁵³. Pastarieji raštus apie spaudinių uždraudimą platino bibliotekoms, knygynams ir knygų prekybininkams. Politinė (saugu-

46 *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių...*, p. 238.

47 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos...*, p. 172–173.

48 *[Vidaus reikalų ministerio Igno Musteikio nutarimas dėl knygos „Audra“ (1928) uždraudimo]*. 1928, kovo 22. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 53.

49 *[V.R.M. Kriminalinės policijos direktoriaus Stepono Rusteikos ir Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko nutarimas dėl Zigmo Buračo leidinio „Demokratybės krizė ir Lietuvos Konstitucijos reforma“ (1930) uždraudimo]*. 1930, gegužės 19. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 85.

50 *[Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui]*. 1932, sausio 22. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 113.

51 *[Kriminalinės policijos direktoriaus Jono Statkaus nutarimas dėl dr. Ernst'o Frisecke's knygos „Das Memelgebiet“ (1928) uždraudimo]*. 1933, kovo 11. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 142.

52 *[Ministerio pirmininko ir einančio vidaus reikalų ministerio pareigas Augustino Voldemaro nutarimas dėl T. G. Van de Velde leidinio „Technika Braka“ (1927) uždraudimo]*. 1928, liepos 12. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 66.

53 *Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas visų nuovadų viršininkams mieste ir apskrityje ir policijos skyriui dėl Boriso Kamkovo knygos „Darbo demokratija“ (1928) uždraudimo]*. 1928, gegužės 12. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 59 antra pusė (toliau a. p.).

mo) ir kriminalinė policija nebuvo pavaldžios Piliečių apsaugos departamentui, joms tiesiogiai vadovavo pats vidaus reikalų ministras per Kriminalinės policijos valdybos direktorių⁵⁴.

1933 m. gegužės 29 d. vidaus reikalų ministras Steponas Rusteika pertvarkė Kriminalinės policijos valdybą į Valstybės saugumo departamentą⁵⁵. Šis pertvarkymas įsigaliojo 1933 m. birželio 1 d. VSD sudarė valstybės saugumo ir kriminalinė policija. Kaip ir iki 1927 m., valstybės saugumo tarnyba buvo atskirta nuo kriminalinės policijos. Kriminalinės policijos I (politinis) skyrius tapo Valstybės saugumo policija, II skyrius – Kriminaline policija. VSD išliko tie patys Kriminalinės policijos valdybos skyriai, tarp jų ir Spaudos. Šis skyrius buvo padalintas į dvi dalis: bendrąją ir užsienio spaudos cenzūros (pirmuoju cenzoriumi 1934 m. buvo Pranas Zundė). Ketvirtajame dešimtmetyje Klaipėdoje susikūrus dviem fašistinės pakraipos politinėms partijoms ir vokiečiams pradėjus rengti sąmokslą, kurio tikslas buvo atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, paaštrėjo santykiai su Vokietija⁵⁶. Todėl VSD Spaudos skyriuje ypač akylai buvo stebimi Vokietijos nacionalsocialistinės krypties spaudiniai. Cenzūra neaplenkdavo ir SSRS komunistinės krypties spaudinių. Nutarimus apie spaudinių uždraudimą nuo 1933 m. vidaus reikalų ministro įgaliotas pasirašinėjo VSD direktorius Jonas Statkus ir Spaudos skyriaus viršininkas Mykolas Žilinskas⁵⁷, kitais atvejais – pavaduojantys asmenys – laikinai einantis VSD direktoriaus pareigas Augustinas Povilaitis⁵⁸ ir laikinai einantis Spaudos skyriaus vedėjo pareigas Jonas Steponaitis⁵⁹. Pravartu pastebėti, kad Mykolas Žilinskas Spaudos skyriaus viršininko pareigas ėjo 1933–1936 m., o 1936–1940 m. šis darbas buvo patikėtas Pranui Meškauskui⁶⁰. VSD valdininkų raportuose Spaudos skyriaus viršininkui informuojama apie iš užsienio

54 MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje...*, p. 22.

55 ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos...*, p. 187.

56 *100 reikšmingiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykių (1918–1940 m.)*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus: Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra, 2018, p. 64.

57 *[Valstybės saugumo departamento direktoriaus Jono Statkaus nutarimas dėl Vokietijoje išleistų spaudinių uždraudimo]*. 1933, liepos 7. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 163.

58 *[L[aikinai] e[inančio] Valstybės saugumo departamento direktoriaus pareigas Augustino Povilaičio nutarimas dėl Adolfo Hitlerio knygos „Mein Kampf“ (1933) uždraudimo]*. 1934, kovo 5. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 171.

59 *[L[aikinai] e[inančio] Valstybės saugumo departamento direktoriaus pareigas Augustino Povilaičio nutarimas apie Vokietijoje išleistų spaudinių uždraudimą]*. 1933, liepos 17. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 165.

60 PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėsena..., p. 329.

atsiųstų knygų draudimą platinti Lietuvoje ir jų gražinimą atgal siuntėjui. Neįleidžiami spaudiniai (pagal atitinkamą sąrašą) buvo antspauduojami „re-tournon admis“ (gražinimas neleidžiamas) antspaudu ir išsiunčiami į tą kraštą, iš kurio atsiųsti⁶¹. Su raportais pateikiami uždraustų platinti ir gražintų knygų sąrašai. VSD fonde randame „Mokslo“ ir „Spaudos fondo“ knygynų, kurie tarpininkavo prenumeruojant ir gabenant sovietinę spaudą, sudarytus knygų sąrašus. Prie jų pateikiami cenzūros valdininkų prierašai, liudijantys, kad knygos per Kauno geležinkelio stotį gražintos atgal į Sovietų Rusiją. Dažnai figūroja Užsienio spaudos cenzūros skyriaus valdininko Juliaus Lembergo (kartais pasirašinėja Spaudos skyriaus valdininkas) ir Dovydo Margolio (pasirašinėja vyr. valdininkas) pavardės. Viename iš dokumentų yra įrašas: „Šiame sąrašė išvardintos knygos buvo už. sp. cenzūros kambary supakuotos į dėžę ir VIII. 13 per Kauno miesto stoties ekspediciją gražintos atgal į SSSR. Keliolika knygų, kurios netilpo dėžėje, mano akivaizdoje buvo užtaisytos į siuntinį ir VIII. 14 paštu taip pat gražintos atgal į Maskvą. Pašto ir Kauno prekių stoties kvitai pridedami.“⁶² Tame pačiame fonde yra Sovietų prekybos atstovybės vardu iš Sovietų Rusijos atsiųstų keletas knygų sąrašų, kuriuose esančios knygos buvo gražintos siuntėjui⁶³. Kai kuriuose Spaudos skyriaus valdininkų raportuose nurodoma konkreti užsienio šalyje esanti knygų prekybos įstaiga, į kurią knygos gražinamos⁶⁴.

Spaudos skyriaus valdininkai taip pat pateikdavo skyriaus viršininkui atskaitas apie viename ar kitame knygyne iš užsienio gautų knygų egzempliorių skaičių. Pavyzdžiui, Dovydas Margolis informavo Spaudos skyriaus viršininką, kad 1937 m. I ketvirtį „Mokslo“ knygynas iš SSRS gavo 4 043 knygas, tarp kurių 400 egz. buvo Sovietų konstitucija, 800 egz. – Rusijos prieškarinių rašytojų raštai, 100 egz. – sovietinė beletristika. Likusios knygos, kaip nurodė D. Margolis, yra „moksliško ir kariško pobūdžio“⁶⁵.

61 ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lietuvos slaptosios tarnybos..., p. 201.

62 *Sąrašas rusų ir žydų kalbomis, „Mokslo“ knygyno vardu atsiųstų iš SSSR knygų, kurios užsienių sp[audos] cenzūros nebuvo leista Lietuvoje platinti ir š. m. rugpjūčio mėn. 13 d. gražintos atgal į SSRS. 1937. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3429, lap. 14.*

63 *Sovietų prekybos atstovybės vardu iš Sovietų Rusijos atėjusios knygos, neleistos platinti Lietuvoje ir gražintos siuntėjui. 1937. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 2.*

64 *[Valstybės saugumo departamento vyriausiojo valdininko cenzūros dalies vedėjo Prano Zundės raportas Ponui Spaudos skyriaus viršininkui apie uždraustų platinti knygų gražinimą bendrovei „Mezhdunarodnaya kniga“]. 1937, spalio 28. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 89, lap. 31.*

65 *[Vyr[iausiojo] vald[ininko] Dovydo Margolio raportas Ponui Spaudos skyriaus viršininkui apie knygyne „Mokslas“ gautas knygas]. 1937, balandžio 29. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 89, lap. 66.*

VSD nutarimai, kaip ir anksčiau, buvo siunčiami apskričių viršininkams, kurie juos persiųsdavo nuovadų viršininkams⁶⁶. VSD fonde yra kelių rūšių leidimų, susijusių su užsienyje išleistais spaudiniais. Tai leidimai užsiprenumeruoti knygas arba jas įvežti, taikant prevencinę cenzūrą. Šie leidimai buvo išrašomi knygynams, prekiausiems užsienio šalyse leistomis knygomis – Abraomo Ptašeko, Dovydo Gutmano, Vokiečių, „Mokslo“, „Literatūros“, „Knygos“ ir kt. knygynams.

Privatūs asmenys dažniausiai prašydavo leidimo užsiprenumeruoti leidinį *Bolshaja sovietskaya entsiklopediya* („Didžioji tarybinė enciklopedija“). Šį leidinį prenumeravo tokie žinomi tarpukario visuomenininkai kaip teisininkas Simonas Bieliackinas, literatūros istorikas, Nepriklausomybės Akto signataras Mykolas Biržiška ir kiti. Be leidimų prenumeratai, taip pat buvo išduodami leidimai atsiimti spaudinius kažkuriame iš Lietuvoje veikusių knygynų. Archyvinuose dokumentuose yra VDU bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos prašymas, rašytas VSD, leisti paimti knygyne „Mokslas“ užprenumerotas knygeles romų kalba, kurios buvo reikalingos Izidoriaus Kisino diplominiam darbui „Čigonų kalbos metmenys“⁶⁷.

Valstybės saugumo policija dirbo žvalgybinį darbą šalies viduje, rinko žinias apie priešvalstybinę veiklą, įkalčius prieš nepalankiai nusiteikusius asmenis ir perduodavo juos policijai. Kriminalinė policija išaiškindavo kriminalinius nusikaltimus ir perduodavo juos teismui. VSD direktorius, kurį skirdavo vidaus reikalų ministras, stebėjo saugumo ir kriminalinės policijos darbą. Be vidaus ir užsienio spaudos sekimo ir cenzūros, VSD Spaudos skyriuje buvo atliekami reikalingi vertimai, tvarkoma departamento biblioteka ir skaitykla, buvo leidžiami spaudos dienynai, kuriuose buvo apžvelgiama vidaus ir užsienio spauda.

1938 m. rudenį įsteigta Visuomeninio darbo vadyba (toliau – VDV) – valstybinė propagandos institucija⁶⁸, kurios tikslas buvo „<...> informuoti visuomenę apie tautos bei valstybės siekimus ir darbus“⁶⁹. Tarp kitų funkcijų VDV vykdė vidaus ir užsienio spaudos priežiūrą, leisdavo biuletenius, kuriuose

66 *Valstybės saugumo departamento direktoriaus Jono Statkaus nutarimas dėl Vokietijoje išleistų knygų uždraudimo nuovadų viršininkams*. 1934, birželio 4. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 180.

67 *[Lietuvos universiteto bibliotekos direktoriaus Vaclovo Biržiškos prašymas Ponui Valstybės saugumo departamento direktoriui]*. 1934, lapkričio 12. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3435, lap. 3.

68 MACIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Inter-studia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119.

69 Ten pat.

buvo apžvelgiama užsienio spauda⁷⁰. Dėl cenzūros, kuri buvo vykdoma be apribojimų ir kišimosi į visas kultūrinio gyvenimo sritis, praėjus pusmečiui – t. y. 1939 m. balandžio 25 d., VDV buvo panaikinta. 1939 m. pavasarį šios institucijos funkcijas perėmė prie Vidaus reikalų ministerijos sudarytas Spaudos ir draugijų skyrius (toliau – SDS). Jame veikė keturios referentūros: 1) Spaudos referentūra, 2) Draugijų referentūra, 3) Turizmo referentūra, 4) Kino filmų ir kino teatrų priežiūra⁷¹. Vienas iš SDS tikslų buvo prižiūrėti jam priklausančias institucijas, „tai yra daryti pastangas, kad jų veikimas būtų suintensyvintas ir įtrauktas į valstybinį kūrybos darbą ir kad jis eitų lygiagrečiai vyriausybės vykdomų darbų programa“⁷². Tarp kitų darbuotojų šiame skyriuje dirbo penki spaudos tikrintojai, kurie, tikėtina, prižiūrėjo ir užsienio spaudą. 1939 m. pradžioje atsiranda susirašinėjimų dėl kitos spaudą kontroliuojančios institucijos – Spaudos ir draugijų departamento sudarymo prie Vidaus reikalų ministerijos. Naujoji informacijos ir propagandos institucija turėjo pakeisti iki tol veikusį Spaudos ir draugijų skyrių. Dokumentuose rašoma, kad SDS „galėjo ir turėjo veikti tikrai negatyvine prasme, pareikšti tai, kas negalima daryti, kas yra neleidžiama“⁷³, tačiau trūko institucijos, kuri paskatintų ar nurodytų „kai kada ir kaip reikia daryti ir veikti“⁷⁴. Šios institucijos darbas turėjo apimti visas su informacija susijusias visuomeninio gyvenimo sritis, kaip atskiras padalinys turėjo veikti Spaudos priežiūros skyrius. Tačiau sumanymas įsteigti Spaudos ir draugijų departamentą dėl pasikeitusių politinių aplinkybių, matyt, taip ir liko popieriuje.

Nors 1919 m. Spaudos įstatyme nebuvo užsiminta apie užsienyje spausdintų leidinių tikrinimo tvarką, remiantis archyviniais šaltiniais galima spręsti, kad svetur leistos ir spausdintos knygos buvo tikrinamos muitinės postuose, esančiuose prie Lietuvos valstybės sienos. Jau 1923 m. pavasarį Kauno centrinės muitinės rašte, adresuotame karo cenzūrai Kaune, teirujamasi dėl leidinio *Kartinki sovietškovo raya* („Sovietų rojaus paveikslėliai“?) įvežimo galimybės⁷⁵. Dėl nemoralaus turinio ir skleidžiamos rusifikacijos minėtą leidinį Piliečių ap-

70 [Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjo Domo Stankūno raštas J.S. Ponui vidaus reikalų ministrui]. 1939, gegužės 6. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, lap. 115.

71 *Pertvarkyti spaudos ir draugijų reikalai*. [1939]. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, lap. 118.

72 *Informacija apie Spaudos ir draugijų skyrių*. [1939]. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, lap. 1.

73 *Susirašinėjimas dėl Spaudos ir draugijų departamento sudarymo*. [1939]. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298, lap. 8.

74 Ten pat.

75 [Kauno centrinės muitinės raštas Karo cenzūrai Kaune dėl leidinio „Kartinki sovietškovo raya“ įvežimo į Lietuvą]. 1923, balandžio 17. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 22 a. p.

saugos departamento direktorius Jonas Navakas uždraudė platinti Lietuvoje⁷⁶. Kriminalinės policijos viršininko aplinkraštyje (1927 m. spalio 28 d.) Prekybos departamentui buvo rašoma, kad užsienio spaudinių cenzūra bus atliekama Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Pagėgiuose⁷⁷. Dėl šios priežasties kai kurios muitinės turėjo siųsti cenzūruoti spaudinius į artimiausius nurodytus punktus. Neįleidžiamus spaudinius Kriminalinės policijos valdybos valdininkai konfiskuodavo ir sunaikindavo.

Lietuvos valstybei siekiant apginti šalies poligrafijos pramonę nuo pigių Vokietijos spaustuvių paslaugų, 1924 m. užsienyje spausdintoms knygoms lietuvių kalba buvo nustatytas įvežimo maitas. Įvežant vieną kilogramą knygų, reikėjo mokėti 2 litų maito mokestį⁷⁸. Naujasis maito mokestis kairiojoje spaudoje buvo vadinamas „antikultūrine priemone“, prilyginamas „pusiau uždraudimui, pusiau raginimui į kontrabandą lietuviškų spaudimų iš Prūsų <...>“⁷⁹.

Muitinės valdininkai leidinius tikrindavo dalyvaujant geležinkelių policijai⁸⁰. Dažni atvejai, kai geležinkelių policijos viršininkai informuodavo Piliesių apsaugos departamentą apie tam tikroje muitinėje sulaukytas knygas⁸¹. 1925 m. Kaune išleistoje *Gelžkelių policijos instrukcijoje* buvo rašoma, kad geležinkelių policijos tarnautojai turi žiūrėti, „kad prie gelžkelių linijos nebūtų prekiaujama ir platinami spausdiniai be tam tikro leidimo“⁸². Pavyzdžiui, Panevėžio miesto ir apskrities viršininkas reikalavo Piliesių apsaugos departamento patvirtinimo, kad miesto geležinkelio stotyje nebūtų leidžiama platinti spaudinių, kurie nėra patikrinti⁸³. Muitinė bendradarbiavo su Piliesių apsaugos departamento valdininkais. Pasitaikydavo atvejų, kai Piliesių apsaugos departamento direktorius

76 [Piliesių apsaugos departamento direktoriaus Jono Navako nutarimas leidinio „Kartinki sovietiskovo raya“ uždraudimo platinti Lietuvoje]. 1923, balandžio 20. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 23.

77 *Prekybos departamento 1926–1927 metų ...*, p. 156.

78 *Lietuvos muitų tarifas įvežamoms prekėms*. Kaunas, 1924, p. 40.

79 Lietuviškų knygų kontrabandininkai, kur jūs? *Lietuvos žinios*, 1924, liep. 12 (nr. 155), p. 2. Parašas: Maumas.

80 [Piliesių apsaugos departamento Svetimšalių skyriaus referento raštas Kauno centralinei muitinei]. 1927, balandžio 7. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94, lap. 297.

81 [Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliesių apsaugos departamento Gelžkelių policijos Kauno nuovados viršininko raštas V.R.M. Spaudos draugijų ir svetimšalių skyriaus referentui apie Virbalio muitinėje sulaukytas vokiškas knygas]. 1924, kovo 27. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 501, lap. 40.

82 *Gelžkelių policijos instrukcija*: [patvirtinta 20 II 1925]. Kaunas, 1925, p. 9.

83 [Lietuvos Respublikos V.R.M. Panevėžio miesto ir apskrities viršininko raštas Piliesių apsaugos departamentui]. 1927, sausio 28. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94, lap. 91.

peržiūrėdavo knygas, sulaikytas Kauno centrinėje muitinėje, ir nutardavo jas konfiskuoti ir paimti departamento žinion, „kaipo kenksmingo turinio knygas, paeinančias iš Lenkijos, su kuria nėra konsuliarinių ryšių“⁸⁴. Nutarimo nuorašas turėjo būti siunčiamas Kauno centrinei muitinei, taip pat ši informacija turėjo būti pranešama knygyno savininkui, kuris buvo užsakęs šias knygas užsienyje. Archyvuose dokumentuose yra 1923 m. spalio 14 d. Kauno centrinės muitinės viršininko raštas Piliesių apsaugos departamento Spaudos skyriui, kuriame rašoma: „Kauno Muitinė prisiunčia vieną knygą „Savu keliu“⁸⁵ ir prašo Spaudos Skyriaus pranešti, ar galima tas knygas įleisti Lietuvon. Minimų knygų atėjo iš užsienio Lietuvon 2000 štukų, vardu kunigo Sabaliausko.“⁸⁶ Ši kunigo Adolfo Sabaliausko, pasirašiusio slapyvardžiu Žalia Rūta, knyga buvo spausdinta Tilžėje (Vokietija) Enzio Jagomasto spaustuvėje „Lituania“.

Ilgainiui nusistovėjo tam tikra užsienio spaudinių įleidimo į muitines tvarka. VRM Piliesių apsaugos departamento rašte apskričių viršininkams buvo rašoma, kad „užsienio spaudiniai bus įleidžiami Lietuvon tik per Virbalio, Kauno, Klaipėdos, Pagėgių, Mažeikių, Joniškio ir Obelių muitines. Per kitas muitines bei punktus užsienio spaudiniai Lietuvon nebus įleidžiami.“⁸⁷ Pavyzdžiui, 1930 m. sausį geležinkelių stočių knygynų nuomininkas Jonas Tumas gavo leidimą įvežti į Lietuvą per Virbalio muitinę žurnalus vokiečių kalba ir keletą vokiškų knygų⁸⁸. Žinių apie tai, kad J. Tumas buvo sekamas tuometinių saugumo tarnybų, nepavyko rasti. Yra išlikęs Kauno miesto ir apskrities viršininko leidimas laikyti ginklą, išduotas Jonui Tumui⁸⁹. 1935 m. Spaudos įstatymo 42-asis paragrafas taip pat pabrėžė, kad, norint nustatyti, ar galima įvežti spaudinį į Lietuvą, turi būti tikrinamas jo turinys. Viename iš Virbalio muitinės darbuotojų raštų Kauno muitinei prašoma pateikti siun-

84 [Piliesių apsaugos departamento direktoriaus Jono Navako nutarimas dėl N. Olšauskienės knygynė užsakytų spaudinių konfiskavimo]. 1923, liepos 6. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 198.

85 Čia turima omeny knyga – SABALIAUSKAS, Adolfas. *Savu keliu eėjusių*. Nemunėlio ir Apaščios vaizdai Žalios Rūtos piešti: [eilėraščiai]. [S.l.]: [s.n.], 1923. 278, [2] p.: portr.

86 [Lietuvos Respublikos F[inansų] P[ramonės] ir P[rekybos] M[inisterijos] Kauno centralinės muitinės raštas Piliesių apsaugos departamento Spaudos skyriui]. 1923, spalio 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 174.

87 Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliesių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams. 1927, vasario 21. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 18.

88 [Kriminalinės policijos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko leidimas įvežti leidinius, išduotas Jonui Tumui]. 1930, sausio 10. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3953, lap. 10.

89 [Leidimas ginklui laikyti, išduotas Jonui Tumui]. 1926, gruodžio 11. LCVA, f. 402, ap. 7, b. 2805, lap. 7 a. p.

čiamus spaudinius užsienio cenzūrai tikrinti ir juos patikrinus išduoti firmai „Jnž. M. Didžiulis ir p. Ringys“⁹⁰.

Vykdam užsienio spaudinių cenzūrą, svarbi vieta teko pasienio policijai, saugojusiai sieną nuo 1924 m. sausio 1 d. iki 1940 m. vidurio. 1924 m. buvo nustatyta, kad pagrindinis pasienio policijos rūpestis bus saugoti sieną su Vokietija, per kurią buvo gabenama itin daug kontrabandos. Tam tikslui buvo sudaryti Vilkaviškio ir Šakių pasienio barai, prižiūrėję 139,2 km sienos ruožą. Siena su Latvija buvo saugoma ne taip akylai, nes iš ten nebūta masinės kontrabandos srautų. „Sunkiausia pasienio policijos tarnybos vieta buvo ties demarkacine linija su Lenkija, kur veikė Zarasų, Utenos, Ukmergės, Trakų, Alytaus, Seinų, Marijampolės ir Vilkaviškio administracinės linijos barai ir buvo saugomas 519,5 km sienos ruožas. Čia vykdavo susišaudymai, žūdavo policininkai.“⁹¹ Byloje, kurioje saugomos žinios apie pasienio policijos darbą, randame įrašą, kad „sulaikyta įvairių knygųčių lenkų kalba“⁹², kitame tais pačiais metais rašytame dokumente užsimenama apie tai, kad demarkacinę liniją su Lenkija kontroliavusiame Trakų bare „primėtyta nelegalės literatūros“⁹³.

1927–1935 m. Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte telkėsi lietuviai emigrantai socialdemokratai, vieno iš Lietuvos socialdemokratų partijos lyderių Jeronimo Plečkaičio šalininkai⁹⁴. Jie leido periodinius leidinius, brošiūras, atsišaukimus, kurie įvairiais keliais pasiekdavo Lietuvą. Pasienio policijos administracinės linijos barų viršininkų suvažiavimo 1930 m. protokole rašoma, kad Alytaus apygardos bare plečkaitininkai skleidžia literatūrą, „kurios tenka sulaikyti labai dideliais kiekiais“⁹⁵.

Egzistavo ir pašto cenzūra, buvusi VRM žinioje. Archyvuiniuose šaltiniuose randame atskirų faktų, susijusių su pašto cenzūros veikla. 1924 m. VRM Politinės policijos viršininkas informavo VRM spaudos referentą apie Kauno pašte sulaikytas komunistinio turinio knygas, atsiųstas iš JAV⁹⁶. Vis dėlto

90 [Lietuvos Respublikos F[inansų] M[inisterijos] Virbalio muitinės raštas Kauno muitinei]. 1937, birželio 18. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 92, lap. 9.

91 *Lietuvos vidaus reikalų istorija*. Vilnius: [Vilniaus dailės akademijos leidykla], 2008, p. 218–222.

92 *Žinios apie kontrabandos judėjimą ir atsitikimus Lietuvos pasieny laikotarpyj 1929 m. birželio mėn. 1 d. iki liepos mėn. 1 dienos*. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 161, lap. 21.

93 [Ypatingi atsitikimai Trakų bare]. (1929). LCVA, f. 394, ap. 15, b. 161, lap. 3.

94 ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 267.

95 *Pasienio policijos administracinės linijos barų viršininkų suvažiavimo, įvykusio Kaune aukšt. [esniojoje] Policijos mokykloje protokolas*. 1930, balandžio 5. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 199, lap. 56.

96 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Politinės policijos viršininko raštas Vidaus reikalų ministerijos*

kai kurioms įstaigoms buvo suteikta galimybė gauti uždraustus spaudinius. Pavyzdžiui, jau minėtas Krašto apsaugos ministerijos Karo mokslo skyrius 1923 m. prašė nurodymo, kad skyriui adresuojami periodiniai leidiniai nebūtų sulaikomi Kauno pašte⁹⁷. Raštus, kad leidžiama įvežti uždraustus periodinius leidinius, kurie bus skiriami Karo mokslo skyriui, gavo Finansų prekybos ir pramonės ministerijos Muitinių departamentas⁹⁸, Krašto apsaugos ministerijos karo geležinkelių viršininkas⁹⁹, karo cenzorius¹⁰⁰, Paštų telegrafų ir telefonų valdyba¹⁰¹. Karo mokslo valdybos viršininkas 1927 m. prašė Vidaus reikalų ministerijos spaudos referento nurodymo pašto cenzūrai praleisti periodinius ir neperiodinius leidinius, kuriuos buvo užsiprenumeravusi centrinė kariuomenės biblioteka¹⁰².

LCVA saugomi VSD Spaudos skyriaus valdininkų protokolai, informuojantys apie knygų, kurių turinys „priešingas Lietuvos valstybės nepriklausomybės kūrimui“, sulaikymą Kauno centriniam pašte. Archyvuiniuose šaltiniuose yra VSD Spaudos skyriaus viršininko padėjėjo ir cenzūros dalies vedėjo Pr. Zundės raštas, kuriame jis rašo, kad, tikrindamas banderolės Kauno centriniam pašte, sulaikė banderolę iš Prancūzijos, siunčiamą piliečiui Baranauskui, gyvenančiam Kaulališkių kaime (Šeduvos valsčius). Banderolėje kartu su periodiniais leidiniais buvo rasta keletas Bruklino išleistų knygų: Antano Bimbos *Kas tie fašistai?: jų tikslai ir jų siuntimas Lietuvoje ir kitur* (1927) ir Domininko Šolomsko *Naujo karo gaisras* (1932). Siuntinyje taip pat rasta Jono Gasiūno parengta knyga *Darbininkų kankinimas Europoj* (1926), J. Herrerros *Ispanija ginkluose* (1936), Platono Keržencevo *Socializmo statyba Sovietų sąjungoje* (?)

Spaudos referentui apie Kauno pašte sulaikytas knygas. 1924, balandžio 8. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 501, lap. 37.

- 97 *[Lietuvos Respublikos K[rašto] A[psaugos] M[inisterijos] Karo mokslo skyriaus raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui].* 1923, sausio 23. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 13.
- 98 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Finansų Prekybos ir Pramonės ministerijos Muitinių departamentui].* 1923, sausio 27. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 14.
- 99 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Krašto apsaugos ministerijos Karo geležinkelių viršininkui].* 1923, sausio 27. Ten pat, lap. 15.
- 100 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Generalinio štabo kariškam cenzoriui].* 1923, sausio 27. Ten pat, lap. 16.
- 101 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Susisiekimo ministerijos Paštų, telegrafų ir telefonų valdybai].* 1923, sausio 27. Ten pat, lap. 17.
- 102 *Karo mokslo valdybos viršininko raštas vidaus reikalų ministerijos Spaudos referentui.* 1927, vasario 25. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94, lap. 187.

ir Jevgenijaus Fiodorovo *Areliai* (1921)¹⁰³. Įvertinęs, kad šios knygelės yra komunistinio turinio, cenzūros dalies vedėjas Pr. Zundė pristatė leidinius VSD Spaudos skyriaus vedėjui.

VRM Administracijos departamento aplinkraščiuose (1938) buvo rašoma, kad pašto valdyba gauna iš apskričių ir nuovadų viršininkų raštus, kuriais draudžiama platinti spaudinį, aiškiai nenurodant, „kurioje vietovėje šis spaudinys uždraustas platinti“¹⁰⁴. Apskričių viršininkai buvo prašomi vykdyti šį nurodymą.

Privatūs asmenys dažnai rašydavo prašymus įvairioms valdžios institucijoms išduoti leidimus spaudiniams paimti iš pašto. Panevėžyje veikusio knygyno savininkas Chackelis Kalkas prašė Piliiečių apsaugos departamentą išduoti leidimą leisti atsiimti knygas Panevėžio pašte, gavusiame užsąknytą knygų siuntą iš Vokietijos¹⁰⁵. Randame gydytojo Vulfo Bako prašymą išduoti leidimą paimti Tauragės pašte iš Charkovo atsiųstas knygas medicinos tema¹⁰⁶. Raseinių paštas prašė išduoti VSD leidimą pilietei Sofijai Nesanelienei atsiimti atsiųstus spaudinius. Siuntinyje iš Maskvos buvo šios knygos: *Deti kapitana Granta* (autorius Žiulis Gabrielis Vernas), *Poslednee putišestvie kapitana Skotta* (autorius N. D. Šapchovskae), *Moe vasednadcatae ekspedicie* (autorius P. L. Samoilovič) ir *Kolchida* (autorius Konstantin Paustovskii)¹⁰⁷.

Neretai buvo rašoma skundų, susijusių su spaudinių sulaikymu paštuose. 1937 m. Kaune lenkiškėmis knygomis prekiaavusio knygyno „Stella“ savininkas J. Urniažas parašė skundą vidaus reikalų ministrui, kad VSD cenzūra sulaikė apie 60 procentų jo užsąknytų knygų¹⁰⁸. Knygyno „Stella“ savininkas prašė, kad cenzūros nutarimai būtų atšaukti ir į Lietuvą būtų galima įvežti visas knygas, išskyrus tas, kurios kenksmingos valstybei. Verta paminėti, kad knygynas „Stella“ įveždavo į Lietuvą daugiausia knygų iš visų Kaune lenkiškėmis knygomis prekiaavusių knygynų. Reaguodamas į šį „Stellos“ savininko skundą, VSD direktorius rašė, kad, įvežant spaudinius lenkų kalba, taikomi tokie patys

103 [Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko padėjėjo ir cenzūros dalies vedėjo Prano Zundės raportas Ponui Spaudos skyriaus viršininkui]. 1937, kovo 23. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3176, lap. 76.

104 *Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento...*, p. 106.

105 [Knygyno Panevėžyje savininko Chackelio Kalko prašymas Piliiečių apsaugos departamentui]. 1927, birželio 8. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 88.

106 [Lietuvos piliiečio Bako Vulfo prašymas (1934 IV 2) Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentui]. 1934, balandžio 2. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3435, lap. 75.

107 [Lietuvos] R[espublikos] Susisiekimo ministerijos Raseinių pašto viršininko prašymas Valstybės saugumo departamentui. 1934, spalio 29. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3435, lap. 17.

108 [Knygyno „Stella“ savininko J. Urniažo prašymas Jo Ekscelencijai Ponui vidaus reikalų ministeriui. 1937, rugpjūčio 19. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3176, lap. 273.

reikalavimai kaip ir spaudiniams kitomis kalbomis. Anot tuometinio VSD direktoriaus Augustino Povilaičio, į Lietuvą neleidžiama įvežti ir platinti tokių spaudinių, „<...> kurie savo turiniu gali kenkti nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimui. Čia turima galvoje komunistinio, anarchistinio, antimoralinio, antireliginio turinio spaudiniai, raštai, nukreipti prieš Lietuvos valstybę arba prieš jos teises į Vilniaus bei Klaipėdos kraštus. <...> Neįleidžiami taip pat ir tokie spaudiniai, kurie, nors tiesiog prieš Lietuvą arba josios santvarką ir nėra nukreipti, bet savo dvasia ir propaguojamomis mintimis gali daryti neigiamos įtakos mūsų krašto gyventojams. <...> Pagaliau, su tikslu palaikyti mūsų vidaus spaudą, paskutiniu laiku nebeįleidžiami dar ir tie į lenkų kalbą išversti veikalai, kurie mūsų spaudos rinkoje yra lietuviškai išversti.“¹⁰⁹

Pasitaikydavo atvejų, kai valdžios įstaigos, kurioms buvo leidžiama įsigyti uždraustus spaudinius, neturėdavo informacijos apie tai, kad kai kurių užsienio spaudinių įvežimas ir platinimas Lietuvoje uždraustas. Informaciją apie tai šioms įstaigoms suteikdavo Susisiekimo ministerijos Paštų telegrafų ir telefonų valdybos Kauno pašto ir telegrafo įstaiga¹¹⁰.

Kai kuriuos užsienio leidinius cenzūra aplenkėdavo. Užsienio spaudinių cenzūra, matyt, mažiau kreipė dėmesio į rimtos mokslo institucijos – Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) bibliotekos fondų komplektavimą. Užsienio cenzūros išvengdavo spaudiniai, kuriuos VDU biblioteka gaudavo mainais iš užsienio šalių ir kurie būdavo dovanojami atskirų asmenų ir organizacijų. Peržiūrint išlikusį rankraštinių sąrašą „Paaukotos knygos nuo 1927–1936 I/V“¹¹¹, galima pastebėti, kad VDU bibliotekos fondai 1928–1935 m. pasipildė Berlyno, Bazelio, Budapešto, Bukarešto, Čikagos, Ženevos ir kitų universitetų dovanotais spaudiniais. Biblioteka mainais taip pat gavo knygų iš Švedų–lietuvių draugijos, Valpareizo universiteto lietuvių literatūros draugijos (1905–1925), Prancūzų atstovybės Lietuvoje ir daugelio kitų. Mainai VDU padėjo gauti knygų iš Lenkijos, su kuria Lietuva, kaip jau buvo minėta, beveik du dešimtmečius neturėjo jokių ryšių.

109 [Valstybės saugumo departamento direktoriaus Augustino Povilaičio raportas Ponui vidaus reikalų ministriui]. 1937, rugsėjo 3. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3176, lap. 272.

110 [Lietuvos Respublikos susisiekimo ministerijos Paštų telegrafų ir telefonų valdybos Kauno pašto ir telegrafo įstaigos raštas Karo mokslo skyriaus Bendros ir Spaudos dalies vedėjui dėl Berlyne leidžiamų laikraščių „Rul“ ir „Dni“ uždraudimo]. 1923, vasario 7. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 20.

111 *Paaukotos knygos nuo 1927–1936 I/V*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 209-168, lap. 289–283.

PERIODINIŲ SPAUDINIŲ IR SMULKIOSIOS SPAUDOS CENZŪRAVIMAS

Cenzūros įstaigos kontroliavo ne tik Lietuvoje platinamus užsienio periodinius ir vienkartinus spaudinius, bet ir smulkiają spaudą. Apskričių viršininkai informuodavo VRM Piliečių apsaugos departamentą apie vieno ar kito plakato, atsišaukimo, lapelio pasirodymą. Pavyzdžiui, 1927 m. liepos 5 dieną Ukmergės apskrities viršininkas pranešė Piliečių apsaugos departamentui apie „ties Širvintais miške“¹¹² rastus spaudinio „Broliai katalikai!“¹¹³ 24 vienetus. Seinų¹¹⁴, Alytaus¹¹⁵, Trakų¹¹⁶, Ukmergės¹¹⁷ apskričių viršininkai tais pačiais metais informavo Piliečių apsaugos departamentą apie jų apskrityse platinamą „Aušros Vartų Panelės“¹¹⁸ atsišaukimą. Siekiant išvengti cenzūros, šis atsišaukimas Lietuvos piliečiams buvo siunčiamas iš Rygos. Ežerėnų apskrities viršininkas rašė Piliečių apsaugos departamentui, kad „lenkų demarklinijos apsaugojimo sargybos, iš mūsų pusės pereinantiems laukus dirbti žmonėms skelbia, kad iš Lietuvos leisė netrukdomai vykti į Vilnių ant šventės Aušros vartų šv. Motinos vainikavimo“¹¹⁹.

Užsienyje leistų periodinių leidinių įvežimo ir platinimo klausimus Nepriklausomoje Lietuvoje sprendė ne tik Vidaus reikalų, bet ir kitos ministerijos. 1925 m. „Lietuvos žinios“ pranešė, kad „pastaruoju laiku užsienio spaudoje pasirodė visa eilė straipsnių prieš Lietuvą, užsienio reikalų ministerija netrukus ketina įvesti cenzūrą užsienio spaudai, kuri įvežama ir platinama Lietuvoje“¹²⁰.

112 *V.R.M. Ukmergės apskrities viršininko pranešimas V.R.M. Piliečių apsaugos departamentui*. 1927, liepos 27. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 96.

113 Čia turimas omeny smulkusis spaudinys – Broliai katalikai! „Mūsų Vyriasis būdama tokio vokiečiaus įtakoi, kuris nepripažista Dievo Motinos, neleidžia mums prie Aušros Vartų Motinos melstis“ [Grafika]. [S.l.]: [s.n.], [1918]. [1] p.

114 [*Lietuvos Respublikos V.R.M. Seinų apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui*]. 1927, birželio 20. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 51.

115 [*Alytaus apskrities viršininko raštas Vidaus reikalų ministerijai Piliečių apsaugos departamentui*]. 1927, birželio 22. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 54.

116 [*Lietuvos Respublikos V.R.M. Trakų apskrities viršininko raportas Piliečių apsaugos departamento p. Direktoriui*]. 1927, birželio 22. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 64.

117 [*Lietuvos Respublikos V.R.M. Ukmergės apskrities viršininko pranešimas V.R.M. Piliečių apsaugos departamentui*]. 1927, liepos 11. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 106.

118 Čia turimas omeny smulkusis spaudinys – Aušros Vartų Panelės į krikščionišką tautą atsišaukymas. [Vilnius]: [s.n.], [1927]. [2] p.: iliustr.

119 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Ežerėnų apskrities viršininko raštas Piliečių apsaugos departamentui*. 1927, birželio 21. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888, lap. 53.

120 Cenzūra užsienio spaudai. *Lietuvos žinios*, 1925, lapkr. 11 (nr. 254), p. 3.

Dažni atvejai, kai užsienyje leista periodika buvo registruojama kartu su vienkartiniais cenzūros draustais įvežti į Lietuvą ir joje platinti spaudiniais. Iš 188 leidinių, sudarančių 1926 m. parengtą „Uždraustų įvežti ir platinti spaudinių sąrašą“¹²¹, 45 yra periodiniai leidiniai. Kauno miesto ir apskrities viršininko (f. 402) ir Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento fonduose (f. 394) rasta informacijos apie užsienyje leistų periodinių leidinių draudimą platinti Lietuvoje. Kartais užsienio periodiniams leidiniams, draudžiamiems platinti Lietuvoje, buvo sudarinėjami atskiri sąrašai. Pavyzdžiui, 1934 m. rugpjūtį Valstybės saugumo departamento direktorius uždraudė net 23 Vokietijoje leistus laikraščius dėl juose „dedamų šmeižiančių bei Lietuvos visuomenę erzinančių straipsnių ir dėl sistemingai vedamos propagandos, nukreiptos prieš Lietuvos suverenumą Klaipėdos krašte“¹²².

Buvo draudžiami Latvijoje, Vokietijoje, JAV, Argentinoje, Brazilijoje ir kitose šalyse leisti periodiniai leidiniai. Šių leidinių cenzūravimo administracinė sistema buvo analogiška neperiodinių leidinių cenzūravimui. Kauno apskrities ir miesto viršininkas telefonogramomis informuodavo Piliečių apsaugos departamentą apie vieno ar kito periodinio leidinio uždraudimą¹²³. Kauno miesto ir apskrities viršininkas šią informaciją persiųsdavo nuovadų viršininkams¹²⁴. Telefonogramomis taip pat buvo pranešama, kad panaikintas draudimas platinėti vieną ar kitą periodinį leidinį Lietuvoje¹²⁵.

Lietuvoje buvo draudžiami platinėti Berlyne leidžiami politinių emigrantų periodiniai leidiniai. Dėl turinio, kuris kenksmingas Lietuvos nepriklausomybei, 1931 m. sausį buvo uždraustas politinių emigrantų laikraštis „Kova“¹²⁶. Į Lietuvą buvo draudžiama įvežti ne tik lietuvių kalba, bet ir kitomis kalbomis užsienyje leidžiamus periodinius leidinius. 1923 m. vidaus reikalų ministras

121 *Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas*. [1926]. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 1–3.

122 *[Valstybės saugumo departamento direktoriaus Jono Statkaus nutarimas dėl Vokietijoje leidžiamų laikraščių uždraudimo įvežti ir platinti Lietuvoje]*. 1934, rugpjūčio 4. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 181.

123 *[Piliečių apsaugos departamento telefonograma Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl Vokietijoje leidžiamo laikraščio „Rul“ rusų kalba uždraudimo]*. 1927, balandžio 30. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 20.

124 Ten pat.

125 *[Piliečių apsaugos departamento telefonograma Kauno miesto ir apskrities viršininkui dėl Vokietijoje leidžiamo laikraščio „Rul“ rusų kalba draudimo platinėti panaikinimo]*. 1927, gegužės 13. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 21.

126 *[Kriminalinės policijos direktoriaus Igno Rusteikos raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui]*. 1931, sausio 4. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350, lap. 89.

uždraudė įvežti į Lietuvą ir platinti eseriškos krypties dienraštį rusų kalba „Dni“ („Dienos“)¹²⁷. Laikraštyje buvo publikuojami straipsniai apie politiką, ekonomiką, literatūrą. Pirmasis leidinio numeris pasirodė 1922 m. Berlyne, nuo 1925 m. laikraštis buvo leidžiamas Paryžiuje. Jį redagavo eseriškų pažiūrų Rusijos politikas Aleksandras Kerenskis¹²⁸. Dėl skleidžiamų melagingų žinių apie Lietuvos Respubliką buvo uždraustas įvežti ir platinti Lietuvoje dar vienas rusų emigrantų Berlyne leidžiamas dienraštis „Rul“ („Vairas“)¹²⁹. Norint įvežti Amerikoje leidžiamus laikraščius lenkų kalba, reikėjo vidaus reikalų ministro leidimo¹³⁰. Dėl turinio, priešingo nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimui, buvo uždraustas Niujorke leistas žurnalas jidiš kalba „Der Hammer“¹³¹. Dėl nepageidaujamos informacijos publikavimo kartais buvo draudžiami tik kai kurie periodinių leidinių numeriai. Pavyzdžiui, 1927 m. buvo uždraustas Latvijoje leidžiamo laikraščio „Jaunakas Zinas“ 189 numeris¹³².

1923 m. kai kurių periodinių leidinių redaktoriai kreipėsi į Generalinio štabo karo cenzorių, prašydami leisti jiems įsigyti užsienio laikraščių, kurie vidaus reikalų ministro nutarimu uždrausti įvežti ir platinti Lietuvoje¹³³. Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus viršininkas informavo karo cenzorių, kad redakcijos, norinčios gauti po vieną egzempliorių uždraustų užsienyje leistų periodinių leidinių, turi gauti Vidaus reikalų ministerijos leidimą¹³⁴.

Kai periodinis leidinys nustodavo spausdinti draudžiamą informaciją, draudimas jį įvežti į Lietuvą būdavo panaikinamas. 1923 m. spalį Piliečių apsau-

127 [Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos raštas Piliečių apsaugos departamento direktoriui]. 1923, sausio 15. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 1.

128 Kerenskij Aleksandr Feodorovič. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 11. Bostonas, 1957, p. 388.

129 [Vidaus reikalų ministro nutarimas dėl laikraščio „Rul“ uždraudimo]. 1923, sausio 19. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 8.

130 Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams dėl Amerikoje leidžiamų laikraščių lenkų kalba įvežimo į Lietuvą. 1927, birželio 4. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 24.

131 *Laikinai einančio Valstybės saugumo departamento direktoriaus pareigas Augustino Povilaičio nutarimas dėl leidinio „der Hammer“ uždraudimo*. 1934, gegužės 1. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 175.

132 *Piliečių apsaugos departamento direktoriaus telefonograma Kauno apskrities viršininkui*. 1926, rugpjūčio 27. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 31.

133 [K[rašto]A[psaugos]M[inisterijos] Generalinio štabo karinio cenzoriaus raštas V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriui]. 1923, liepos 23. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 536.

134 [Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus viršininko raštas Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo kariniam cenzoriui]. 1923, rugpjūčio 16. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478, lap. 564.

gos departamento Spaudos ir draugijų skyrius gavo raštą iš Lietuvos užsienio reikalų ministerijos, kuriame rašoma, kad Rygoje leidžiamas dienraštis vokiečių kalba „Rigasche Rundschau“ („Rygos panorama“) (jo leidimas buvo 3 mėnesiams sustabdytas) „<...> per pusę metų neparodė daugiau nepalankumo Lietuvai“¹³⁵. Užsienio reikalų ministerija informavo Piliečių apsaugos departamentą, kad draudimas įvežti šį leidinį panaikintas¹³⁶.

DRAUDŽIAMŲ ĮVEŽTI IR PLATINTI KNYGŲ SĄRAŠAI

Užsienio cenzūros veiklą iliustruoja draudžiamų knygų sąrašai. Apžvelgsime, kaip jie buvo sudarinėjami. Vidaus reikalų ministras, peržiūrėjęs tam tikrą leidinį ir remdamasis jau minėtais 1919 m. Spaudos įstatymo paragrafais, uždrausdavo jį įvežti į Lietuvą ir platinti. Piliečių apsaugos departamento valdininkai parengdavo aplinkraščius apie sulaikomus leidinius. Pirmasis toks aplinkraštis, mūsų žiniomis, pasirodė 1921 metų lapkričio 14 dieną. Jame buvo išvardyta septyniolika spaudinių lietuvių kalba, pasirodžiusių Amerikoje, ir vienas spaudinys lenkų kalba, išleistas Lenkijoje¹³⁷. Nagrinėjamojo laikotarpio periodikoje yra žinutė, kad „kaipo priešingi Lietuvos valstybei kurtis“ 1922 metais buvo uždrausti įvežti iš užsienio 38 periodiniai ir 4 vienkartiniai leidiniai¹³⁸.

1926 m. lapkričio 5 dieną Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas išsiuntė raštą Finansų ministerijos Prekybos departamentui, kuriame rašoma, kad be atskiro Piliečių apsaugos departamento leidimo negalima įvežti į Lietuvą Sovietų Sąjungoje ar Lenkijoje spausdintų leidinių, taip pat pateikiamas „Uždraustų įvežti ir platinti spaudinių sąrašas“¹³⁹, kurį sudaro 188 leidiniai. Šį sąrašą iš dalies galime laikyti pirmuoju žinomu draudžiamų įvežti ir platinti Lietuvoje knygų sąrašu. Praėjus kelioms dienoms, Finansų mi-

135 *Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos raštas Vidaus reikalų ministerijai*. 1923, spalio 9. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 88B.

136 Ten pat.

137 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento aplinkraštis apskričių viršininkams dėl draudžiamų platinti spaudinių]*. 1921, lapkričio 14. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266, lap. 229, 229 a. p.

138 Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 6.

139 *[Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento raštas Finansų ministerijos Prekybos departamentui]*. 1926, lapkričio 5. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 17, lap. 131.

nisterijos Prekybos departamentas šią informaciją ir draudžiamų knygų sąrašą išsiuntė visoms muitinėms¹⁴⁰. Įdomu pažymėti tai, kad Piliečių apsaugos departamento raštas apie draudžiamus įvežti leidinius Prekybos departamentui buvo išsiųstas 5 dienomis anksčiau nei įsigaliojo Ministrų kabineto nutarimas. 1926 m. lapkričio 10 dieną Ministrų kabinetas nutarė, kad visiems spaudiniams, leidžiamiems Lenkijoje ir Sovietų Rusijoje, įvežti reikalingas leidimas, kurį buvo galima gauti Vidaus reikalų ministerijoje¹⁴¹. Išimtys buvo daromos tiems paštu arba per muitines siunčiamiems leidiniams, kurie skirti valdžios įstaigoms, svetimų valstybių pasiuntinybėms, atstovybėms ir konsulatams¹⁴². Kartu su Piliečių apsaugos departamento direktoriaus aplinkraščiu buvo siunčiamas „Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas“, kuriame buvo 181 knyga¹⁴³. Po kelių dienų pasirodžiusiame minėto aplinkraščio papildyme apskričių viršininkai buvo įpareigoti pranešti jų apskrityse esančioms bibliotekoms, knygynams ir knygų pardavėjams, kad Lenkijos ir Rusijos spaudiniai, įvežti nors ir „per oficialias įstaigas“, tačiau be vidaus reikalų ministro leidimo, bus konfiskuojami¹⁴⁴. 1926 m. gruodžio 19 d. Kauno miesto ir apskrities viršininkas išsiuntė visų apskrityje esančių nuovadų viršininkams ir Policijos vadui raštą apie tai, kad visiems leidiniams, įvežamiems iš Lenkijos ir Rusijos, reikalingas leidimas¹⁴⁵. Šį leidimą bibliotekos, knygynai, knygų prekybininkai galėjo gauti Vidaus reikalų ministerijoje. Prie Kauno miesto ir apskrities viršininko rašto buvo pridėtas „Sąrašas uždraustų spaudinių sulyg alfabetu“¹⁴⁶. Lentelės formos sąrašė nurodyti šie duomenys: knygos antraštė, spaudinio leidimo vieta, kada ir kieno nutarimu spaudinys uždraustas, dokumento draudimo numeris. Skirtingai nuo anksčiau minėto sąrašo, duomenys lentelėje rašyti ranka kaligrafišku šriftu.

140 Lietuvos Respublikos F[inansų] M[inisterijos] Prekybos departamento raštas visoms muitinėms. 1926, lapkričio 8. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 17, lap. 131.

141 Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko aplinkraštis apskričių viršininkams. 1926, lapkričio 18. LCVA, f. 402, ap. 11, 355, lap. 1.

142 Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus raštas F[inansų] M[inisterijos] Prekybos departamentui. 1926, lapkričio 19. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 17, lap. 137.

143 Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas. [1926]. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 1–3.

144 [Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko aplinkraštis apskričių viršininkams]. 1926, gruodžio 4. LCVA, f. 402, ap. 11, 355, lap. 4.

145 [Kauno miesto ir apskrities viršininko raštas Visų nuovadų viršininkams Kauno mieste ir apskrityje ir Policijos vadui]. 1926, gruodžio 19. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 5.

146 Sąrašas uždraustų spaudinių sulyg alfabetu. [1926]. Ten pat, lap. 6, 7, 7 a. p.

Įvedus karo padėtį, t. y. po 1926 m. gruodžio 17 d. įvykių, veikė ne tik minėta spaudinių tikrinimo tvarka, bet ir naujoji¹⁴⁷. Karo cenzūra turėjo tikrinti tik tuos užsienio spaudinius, kurie buvo įvežami be Vidaus reikalų ministerijos leidimų ir kurie nebuvo siunčiami užsienio valstybių atstovybėms bei konsulatams. Taip pat buvo numatyta, kad uždrausti spaudiniai, kurie bus siunčiami paštu arba per muitines, bus grąžinami atgal, o ne konfiskuojami. 1927 m. pradžioje apskričių viršininkams buvo skubiai išplatinta telefonograma, kurioje rašoma, kad karo žinyba užsienio spaudinių nebencenzūruos. Piliečių apsaugos departamentas šį darbą pavedė apskričių viršininkams. Pastarieji, peržiūrėję leidinį ir radę jame ką nors negeistina, jį galėjo uždrausti. Apie padarytą draudimą apskričių viršininkai turėdavo telefonograma informuoti Piliečių apsaugos departamentą¹⁴⁸.

Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento fonde randame Piliečių apsaugos departamento svetimšalių referento Tado Aleknavičiaus pasirašytą draudžiamų knygų sąrašą¹⁴⁹. Sąrašo gale pieštuku nurodyti jo parengimo metai – 1925 m. Byloje yra 8 šio sąrašo egzemplioriai. 9-asis šio sąrašo egzempliorius – su paaiškinimais pieštuku. Vadinasi, draudžiamų knygų sąrašas buvo siunčiamas 8 pasienio policijos barams. Minėtą sąrašą sudaro 188 pozicijos. Sąrašas prasideda „Šviesos“ bendrovėje 1920 ar 1921 m. (nenurodytas leidimas) išleista Jevgenijaus Fedorovo knyga *Areliai*, baigiasi Žilo Dėdės Galinio kalendoriumi. Toje pačioje byloje, kurioje yra minėtas sąrašas, įsegtas sąsiuvinis, turintis tokius skirsnius: leidinio pavadinimas (antraštė), kokia kalba, kur spausdintas, leidinio autorius ir išleidimo data. (Pateikėme tokia tvarka, kokia ji buvo dokumente.) Antra skiltis informuoja apie leidinio uždraudimą: kieno įsakymu uždraustas, uždraudimo numeris, data. Uždraustų platinti knygų sąsiuvinis pildytas juodu rašalu. Iš šrifto matyti, kad rašyta kelių cenzorių. Sąsiuvinyje fiksuotos knygos ne tik lietuvių kalba, bet ir lenkų, jidiš bei rusų kalbomis. Už šio sąsiuvinio atskiruose lapuose abėcėlės tvarka surašyti uždrausti tie patys leidiniai, buvę draudžiamų knygų sąrašuose. Galiausiai pateikiamas draustų knygų sąrašas. Galime daryti prielaidą, kad draudžiamų knygų sąrašų sudarymas vyko pakopomis – draudžiamoms knygoms registruoti buvo braižo-

147 *[Vidaus reikalų ministerio Igno Musteikio ir Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Antano Jakobo raštas dėl vidaus ir užsienio spaudinių tikrinimo tvarkos]*. 1927, sausio 11. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94, lap. 59.

148 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento raštas apskričių viršininkams*. 1927, sausio 24. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 10.

149 *Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spausdinių sąrašas*. [1925]. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 451, lap. 35–65.

mos lentelės, vėliau leidiniai grupuojami abėcėlės tvarka atskiruose popieriaus lapuose ir galiausiai sudaromas draudžiamų knygų sąrašas. Analogišką sąrašą, kuris yra Policijos departamento fonde (F. 394), galime rasti ir Kauno muitinės (F. 398) fonde. Piliečių apsaugos departamentas šį sąrašą išsiuntė prie rašto, siunčiamo Finansų ministerijos Prekybos departamentui, apie draudžiamus platinti Sovietų Sąjungoje ir Lenkijoje išleistus leidinius¹⁵⁰. Švietimo ministerijos fonde (F. 391) esantis analogiškas sąrašas siunčiamas kartu su Piliečių apsaugos departamento raštu, kuriame buvo prašoma: „neatsakyti prisiųsti sąrašą tų spaudinių, kurie švietimo ministerijos pripažinti netinkamais vartoti mokyklose“¹⁵¹. Šiam sąrašui analogiškas sąrašas taip pat yra Kauno miesto ir apskrities viršininko fonde. Tai jau minėtas „Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas“, kuris buvo išplatintas kaip priedas prie Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko 1926 metų lapkričio 18 dienos rašto dėl draudžiamų įvežti Lenkijos ir Rusijos spaudinių¹⁵². Jame pateikiama 181 knyga. Šis sąrašas yra aštuoniomis pozicijomis trumpesnis negu Policijos departamento fonde esantis sąrašas. Taigi, minėtą sąrašą galima rasti keturiuose fonduose – Švietimo ministerijos fonde (f. 391), Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento fonde (f. 394), Kauno muitinės fonde (f. 398) ir Kauno miesto ir apskrities viršininko fonde (f. 402). Šį sąrašą galima laikyti įvadu į „Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašą iki 1934 m. birželio 1 d.“¹⁵³, nes jame yra knygų, esančių plačiajame sąrašė.

Uždraustų įvežti ir platinti knygų sąrašą randame ir Finansų ministerijos Prekybos departamento 1926–1927 metų aplinkraščių rinkinyje¹⁵⁴. Šiame sąrašė užfiksuotas 191 leidinys. Sąrašė yra ne tik periodiniai, bet ir vienkartiniai leidiniai, išleisti JAV, Lenkijoje, Vokietijoje ir Sovietų Sąjungoje. Minėtame sąrašė yra analogiškų spaudinių kaip ir anksčiau aptartame „Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašė“. 16 vidaus reikalų ministro nutarimu uždraustų įvežti ir platinti leidinių nurodyta 1930 metais pasirodžiusiame

150 *Lietuvos Respublikos F[inansų] M[inisterijos] Prekybos departamento raštas visoms muitinėms.* 1926, lapkričio 8. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 17, lap. 131.

151 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento raštas Švietimo ministerijai.* 1927, balandžio 28. LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1283, lap. 260.

152 *Lietuvos Respublikos V.R.M. Piliečių apsaugos departamento direktoriaus Jono Danausko aplinkraštis apskričių viršininkams.* 1926, lapkričio 18. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 1.

153 Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. [Parengė] Arida Papaurėlytė. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 344–358.

154 *Prekybos departamento 1926–1927 metų aplinkraščių rinkinys....*, p. 146–155.

Prekybos departamento 1928–1929 metų aplinkraščių rinkinyje¹⁵⁵. Iš jų – 7 leidiniai, išleisti Rygoje veikusioje knygų leidimo bendrovėje „Audra“, 3 – neišaiškinto leidėjo Vilniuje, 1 leidinys – JAV, likusieji – periodiniai leidiniai ir smulkioji spauda.

Apie 1930 metus draudžiamų knygų sąrašų siuntimo tvarka keitėsi, nes, kaip jau rašyta, buvo kuriamos naujos spaudos priežiūros institucijos. Kriminalinės policijos valdybą perorganizavus į Valstybės saugumo departamentą, 1934 m. šios įstaigos direktorius Jonas Statkus pasirašė VSD statutą. 29-ajame minėto dokumento paragrafe buvo rašoma, kad uždraustų įvežti iš užsienio knygų sąrašai turi būti siunčiami apskričių viršininkams, geležinkelių policijos viršininkui, Finansų ministerijos Prekybos departamentui, Paštų valdybai ir Klaipėdos krašto gubernatoriui, Valstybės saugumo departamento apygardų ir skyrių viršininkams¹⁵⁶. Buvo planuota draudžiamų knygų sąrašus išleisti atskiru leidiniu¹⁵⁷, tačiau toks leidinys, mūsų turimomis žiniomis, nepasirodė.

Archyvinuose šaltiniuose yra informacijos, susijusios su uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje knygų sąrašų rengimu. Valstybės saugumo policijos rajonų viršininkai rašydavo raportus apygardų viršininkams su prašymu atsiųsti knygą (turbūt turimas galvoje jau mūsų minėtas sąsiuvinis), į kurią būtų galima rašyti spaudinius abėcėlės tvarka¹⁵⁸. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos apygardų viršininkai į VSD Spaudos skyrių taip pat kreipdavosi prašydami atsiųsti draudžiamų knygų sąrašus¹⁵⁹. Pavyzdžiui, Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos viršininkas Stasys Čenkus prašė ap rūpinti draudžiamų knygų sąrašais 8 apygardoje esančius valstybės saugumo policijos rajonus¹⁶⁰.

Be jau minėto „Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašo“, archyvinuose šaltiniuose pavyko rasti dar keletą draudžiamų knygų sąrašų. Plačiausias prieškario Lietuvos cenzūros sudarytas užsienyje spausdintų kny-

155 *Prekybos departamento 1928–1929 metų aplinkraščių rinkinys ...*, p. 115–116.

156 PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ..., p. 338.

157 *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių ...*, p. 9.

158 [Valstybės saugumo policijos Vilkaviškio rajono viršininko raportas Ponui Valstybės saug[umo] ir krim[inalinės] policijos Marijampolės apygardos viršininkui]. 1934, rugsėjo 7. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 4.

159 [Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos viršininko Stasio Čenkus raštas Ponui Spaudos skyriaus viršininkui]. 1935, sausio 11. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 5.

160 [Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos viršininko Stasio Čenkus raštas Ponui Spaudos skyriaus viršininkui]. 1935, vasario 21. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 6.

gų sąrašas yra „Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas iki 1934 m. birželio 1 d.“¹⁶¹. Jis buvo išplatintas kaip priedas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus vedėjo M. Žilinsko rašto (1935 metų vasario 14 diena) Kauno apskrities viršininkui apie neleidžiamus įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinius spaudinius. Ne visą šį sąrašą (iki knygų rusų kalba 145 pozicijos) galima rasti VSD fonde¹⁶². Ši sąrašo dalis buvo siunčiama prie jau minėto Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1935 m. vasario 14 d.) Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardai¹⁶³.

Be šio sąrašo, VSD ir Kauno miesto ir apskrities viršininko fonduose pavyko rasti dar 16 draudžiamų knygų sąrašų. Visų sąrašų chronologinės ribos – 1930–1938 metai. Kitas bendras sąrašų bruožas tas, kad knygos vardijamos pagal kalbas, viduje – abėcėlės tvarka. Sąrašus sudaro knygos rusų, vokiečių, lenkų, jidiš, anglų, baltarusių, romų kalbomis. Yra po vieną kitą knygą lietuvių kalba, išleistą ne Lietuvoje. Didžiausias sąrašus sudarančių leidinių skaičius – 910 leidinių¹⁶⁴, mažiausias – 13 leidinių¹⁶⁵.

Išvados

Iki šiol istorikų ir knygotyrimų darbuose buvo nagrinėjamos tik kai kurios 1918–1940 m. užsienio spaudinių cenzūros problemos. Šiame straipsnyje pirmą kartą kompleksiskai analizuojama užsienio spaudinių cenzūra tarpukario Lietuvoje. Nagrinėjama cenzūros administracinė struktūra ir procedūros, institucijų, formavusių cenzūros politiką, veikla, pateikiami cenzūros veiklą apibūdinantys atvejai.

Lietuvos kaimynės – Tarybų Rusija (nuo 1922 m. Sovietų Sąjunga), Vokietija, Lenkija ir Latvija po XX a. 3–4 dešimtmečiuose įvykusių perversmų suko nedemokratinį keliu. Iš šių šalių į Lietuvą buvo įvežami spaudiniai, kurie mūsų krašte skleidė antilietuviškas idėjas, kurstė tautinę nesantaiką. Todėl, siekiant

161 *Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas iki 1934 m. birželio mėn. 1 d.* LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 193–279.

162 *Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas iki 1934 m. birželio mėn. 1 d.* LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 7–93.

163 *[Valstybės saugumo departamento raštas Valst[ybės] saug[umo] ir krim[inalinės] policijos Marijampolės apygardai]. 1935, vasario 14.* LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 1.

164 *Nuo 1933 m. sausio mėn. 1 d. iki 1933 m. birželio mėn. 1 d. neleistų platinti Lietuvoje knygų sąrašas.* LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 153–162.

165 *Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. iki 1936 m. lapkričio 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas.* Ten pat, lap. 300.

užtikrinti valstybės ir visuomenės saugumą, tarpukario Lietuvoje buvo pradėti cenzūruoti užsienyje leisti spaudiniai.

Įvežamos į Lietuvą spaudos priežiūros teisinį pagrindą sudarė spaudos įstatymai. Pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais užsienio spaudinių cenzūrą vykdė Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento skyriai. Nuo 1923 m. užsienio spaudinių cenzūra buvo susijusi su Vidaus reikalų ministerijoje buvusios saugumo tarnybos raidos etapais. Keičiantis politinėms aplinkybėms, užsienio spaudinių įvežimo į Lietuvą sąlygos buvo griežtinamos. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo leidiniai iš Sovietų Sąjungos ir Lenkijos galėjo būti įvežami tik turint Vidaus reikalų ministerijos leidimą. Nuo 1933 m. užsienio spaudinių cenzūrą perėmė Valstybės saugumo departamentas. VSD Spaudos skyriuje ypač akylai buvo stebimi Vokietijos nacionalsocialistinės ir SSRS komunistinės krypties spaudiniai. VSD Spaudos skyriaus valdininkų rašyti protokolai informuoja apie iš užsienio atsiųstų knygų draudimą platinti Lietuvoje bei jų grąžinimą siuntėjui; kituose protokoluose informuojama apie viename ar kitame knygyne iš užsienio gautų knygų egzempliorių skaičių.

Užsienio spaudiniai į Lietuvą iš kaimyninių šalių buvo įgabenami nelegaliai arba bandoma pasinaudoti legaliomis pašto paslaugomis. Užsienio spaudinių cenzūros administracinė sistema iš dalies buvo veiksminga, apsaugant kraštą nuo nepageidaujamų užsienyje leistų spaudinių. Tačiau cenzūra nebuvo pajėgi sukontroliuoti viso spaudinių srauto. Pro cenzorių akis praslysdavo kontrabandos būdu gabenama literatūra, kuri buvo platinama radikalių pažiūrų politinių emigrantų, daugiausia susitelkusių okupuotame Vilniaus krašte. 1920–1933 m. aplenkiant cenzūrą užsienio spauda buvo įgabenama per Vokietijos–Lietuvos sieną.

Sprendžiant užsienio spaudinių cenzūros klausimus, dalyvavo ne tik Vidaus reikalų, bet ir kitos ministerijos. Piliečių apsaugos departamento valdininkai, sudarinėdami draudžiamų knygų sąrašus, spręsdami apie vieno ar kito leidinio tinkamumą naudoti mokymo procese, konsultuodavosi su Švietimo ministerija. Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento nutarimai apie draudžiamus įvežti leidinius buvo siunčiami Finansų ministerijos Prekybos departamentui.

Cenzūros mastus ir siekį visiškai apsaugoti viešąją erdvę nuo pavojingų valstybei ir visuomenei idėjų sklaidos leidžia suvokti tas faktas, kad į nagrinėjamojo laikotarpio cenzūros akiratį pakliuvo ne tik knygos, bet ir periodiniai leidiniai bei smulkioji spauda. Akivaizdus užsienio spaudinių cenzūros veiklos liudijimas – draudžiamų knygų sąrašai, kurių pirmtakais galima laikyti Piliečių apsaugos departamento valdininkų parengtus spaudos aplinkraščius. Vienas anksčiausiai parengtų sąrašų – „Uždraustų įvežti ir platinti spaudinių sąrašas“

(1926 m.). Šį sąrašą galima pavadinti įvadu į plačiausiąjį „Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašą iki 1934 m. birželio 1 d.“. VSD ir Kauno miesto ir apskrities viršininko fonduose pavyko rasti dar 16 draudžiamų knygų sąrašų. Straipsnio priede pateikiamas dar niekur neskelbtas užsienio spaudinių cenzūros draudžiamų platinti Lietuvoje sąrašų sąvadas.

Lietuvoje vykdytą užsienio spaudinių cenzūrą galime laikyti nagrinėjamojo laikotarpio Lietuvos užsienio politikos dalimi. Tikėtina, kad cenzoriai, kurie valstybės vardu draudė platinti leidinius, skleidžiančius antivalstybinio turinio idėjas, kurstančius tautinę nesantaiką, susidurdavo su keblumais, nes valdžia siekė išlaikyti gerus santykius su visomis užsienio šalimis. Autoritarinio valdymo metais cenzūra buvo įpareigota periodinių leidinių puslapiuose nepraleisti kritikos valdžios atžvilgiu. Prenumeruodami užsienio periodinius leidinius, Lietuvos piliečiai galėjo gauti informaciją, susijusią su Lietuvos aktualijomis. Užsienio spaudinių cenzūra tarpukario Lietuvoje buvo nagrinėjamojo laikotarpio spaudos priežiūros ir kontrolės mechanizmo viena iš sudedamųjų dalių.

Šaltiniai ir literatūra

Nepublikuoti šaltiniai

1. Aplinkraščiai 1926 m. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 17. 155 lap.
2. Kauno miesto ir apskr. viršininko įstaigos Spaudos ir draugijų skyriaus pagrindinė byla nr. 2. Apie spaudą (spausuves, knygyнус). 1920–1940. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 350. 158 lap.
3. Kauno miesto ir apskrities viršininkas. Ginklams laikyti leidimų byla apie Tumą Joną. 1926–1930. LCVA, f. 402, ap. 7, b. 2805. 9 lap.
4. Kauno miesto ir apskr. viršininko įstaigos Spaudos ir draugijų skyriaus pagrindinė byla nr. 9 apie uždraustus platinti vietinius ir užsieninius spaudinius. LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355. 318 lap.
5. Neleisti platinti Lietuvoje ir grąžinti siuntėjui neperiodiniai spauzdiniai 4 nr. 1932–1938. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205. 22 lap.
6. Nutarimų apie spaudos leidinių, leidžiamų Lietuvoje ir įvežamų iš užsienio skleidžiančių priešvalstybines idėjas, erotizmą, pornografinio ir t. t. leidimo, įvežimo ir [užklijuota]. 1923. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 266. 250 lap.
7. Paaukotos knygos nuo 1927–1936 I/V. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 209–168, lap. 289–283.
8. Piliečių apsaugos departamentas. Spaudos ir draugijų skyrius. Susirašinėjimų, liečiančių veikimą draugijų ir spaudos, byla. 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1478. 932 lap.
9. Piliečių apsaugos departamento Spaudos ir draugijų skyriaus nutarimai apie visus spaudinius, įgijusius priešvalstybinį krypsnį (konfiskuotus, sustabdytus, patrauktus atsakomybėn bei uždarytus). 1923. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 1476. 316 lap.
10. Spaudos leidinių, leidžiamų Lietuvoj ir iš užsienio įvežamų, skleidžiančių priešvalstybines

- idėjas, erotizmą, pornografiją ir t.t. leidimo, įvežimo ir platinimo sustabdymo reikalu. 1924. LCVA, f. 394, ap. 2, b. 501. 113 lap.
11. Susirašinėjimas dėl Spaudos ir draugijų departamento sudarymo. 1939. LCVA, f. 377, ap. 10, b. 298. 137 lap.
 12. Susirašinėjimas su Spaudos cenzūra nr. 12. 1937 m. LCVA, f. 398, ap. 2, b. 92. 18 lap.
 13. Svetimšalių referentūra. Uždraustų įvežti ir platinti Lietuvoje spaudinių sąrašas. 1923–1927. LCVA, f. 394, ap. 5, b. 451. 65 lap.
 14. Užsienių spaudinių cenzūra. Neleisti platinti neperiodiniai spaudiniai. Byla 5 nr. 1934. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3429. 38 lap.
 15. V.R.M. Piliečių apsaugos departamentas. Byla nr. 21. Spauda. 3-iojo seimo posėdžių stenogramos, knygynų savininkų prašymai leisti įvežti į Lietuvą užsienio literatūrą, leidimai ir įvežamų knygų sąrašai. 1927. LCVA, f. 394, ap. 3, b. 888. 182 lap.
 16. V.R.M. Piliečių apsaugos departamentas. Policijos skyrius. Muitinės, pereinamieji punktai ir susirašinėjimas pasienio apsaugos reikalu. 1930. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 199. 296 lap.
 17. V.R.M. Piliečių apsaugos departamentas. Susirašinėjimas su apskričių viršininkais ir atskirais asmenimis apie gavimą leidimų įvežimui spaudai į užsienį ir iš užsienio. 1927. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 94. 469 lap.
 18. V.R.M. Piliečių apsaugos departamentas. Žinios (apie kontrabandų judėjimą ir atsitikimus Lietuvos pasienyje) apie pasienio policijos darbą. 1929–1930. LCVA, f. 394, ap. 15, b. 161. 34 lap.
 19. V.R.M. Valstybės saugumo departamentas. Užsienio spaudinių cenzūra. Daugkartiniai leidimai. 1927–1930. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3953. 130 lap.
 20. Valstybės saugumo departamentas. Spaudos skyrius. Leidimai spaudiniams gauti iš Sovietų Rusijos. 1934. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3435. 153 lap.
 21. Valstybės saugumo departamentas. Užsienio spaudinių cenzūros neleidžiamų platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašai. 1935. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299. 99 lap.
 22. Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus įvairus susirašinėjimas. 1937. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3176. 428 lap.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

23. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940*. Vilnius: Mintis, 1998. 400, [6] p. ISBN 5-417-00788-9.
24. *Bendroje kovoje*: Lietuvos ir Vokietijos darbininkų klasės internacionalinis solidarumas 1918–1939: dokumentai, spaudos medžiaga, atsiminimai. Vilnius: Mintis, 1983. 310, [8] iliustr. lap.
25. Cenzūra užsienio spaudai. *Lietuvos žinios*, 1925, lapkr. 11 (nr. 254), p. 3.
26. Cenzūros draudžiamų platinti knygų sąrašai tarpukario Lietuvoje. [Parėngė] Arida Papaurėlytė. *Knygotyra*, 2003, t. 40, p. 344–358. ISSN 0204-2061.
27. Cenzūros eksportas. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 1 (nr. 245), p. 1. Parašas: K.
28. ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000. 272, [2] p. ISBN 5-415-01488-8.
29. *Gelžkelių policijos instrukcija*: [patvirtinta 20 II 1925]. Kaunas: [s.n.], 1925, p. 9.
30. Lietuviškų knygų kontrabandininkai, kur jūs? *Lietuvos žinios*, 1924, liep. 12 (nr. 155). Parašas: Maumas.
31. *Lietuvių enciklopedija*. T. 11. Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla (J. Kapočius), 1957. 536 p.: iliustr.

32. *Lietuvos muitų tarifas įvežamoms prekėms*. Kaunas: [s.n.], 1924. 50, [5] p.
33. *Lietuvos policija*. Red. Ignas Tomašauskas. D. 1: 1918–1928. Kaunas: V.R.M. Piliečių apsaugos d-to leidinys, 1930. VIII, 496 p., [5] sulankst. lap.: iliustr., portr.
34. *Lietuvos statistikos metraštis* = Annuaire statistique de la Lithuanie. [T. 2], 1927–1928 m. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1929. XIV, 342, 506 p.
35. *Lietuvos statistikos metraštis* = Annuaire statistique de la Lithuanie. T. 12, 1939. Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1940. XXI, 378, [2] p., [4] schem. lap.
36. *Lietuvos vidaus reikalų istorija*. Vilnius: [Vilniaus dailės akademijos leidykla], 2008. 405, [1] p.: iliustr., portr. ISBN 978-9955-854-14-2
37. MAČIULIS, Dangiras. Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje. *Interstudia humanitatis*, 2009, nr. 9, p. 119–138. ISSN 1822-1114.
38. MANČINSKAS, Česlovas. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*: mokymo leidinys. Vilnius: Lietuvos teisės akad., 1998. 131, [1] p. ISBN 9986-518-58-X.
39. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Cenzūra tarpukario Lietuvoje. *Literatūra*, 1999, t. 37 (1), p. 153–168. ISSN 1648-1143.
40. PAPAURĖLYTĖ, Arida. Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 15, p. 44–54. ISSN 1392-1487.
41. PETREIKIS, Tomas. *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu*: daktaro disertacija. Vilnius, 2014. 400 p. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02-2014-D_20141111_114530-13352/DS.005.0.01.ETD>.
42. PETREIKIS, Tomas. Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais. *Knygotyra*, 2013, t. 61, p. 329–338. ISSN 0204-2061.
43. *Piliečių apsaugos departamento aplinkraščių rinkinys*: 1918 m. vasario m. 16 d. – 1931 m. gegužės m. 31 d. [Surinko ir spaudai paruošė A. Jakobas, T. Aleknavičius ir J. Juodikis]. Kaunas: Piliečių apsaugos departamento leidinys, 1931. 553, [1] p.: lent.
44. Piliečių apsaugos departamento darbuotė 1921 metais. *Milicijos žinios*, 1922, nr. 1, p. 4.
45. *Prekybos departamento 1926–1927 metų aplinkraščių rinkinys*. Kaunas: Prekybos departamentas, 1929. XXIX, 291 p.
46. *Prekybos departamento 1928–1929 metų aplinkraščių rinkinys*. Kaunas: Prekybos departamentas, 1930. XI, 233, [1] p.
47. RIAUBIENĖ, Arida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 32–37. ISSN 1392-1991.
48. RIAUBIENĖ, Arida. Tarpukario Lietuvoje cenzūros draustų knygų teminė analizė. *Bibliografija*, 2004, p. 41–46. ISSN 1392-1991.
49. RIAUBIENĖ, Arida. Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje. *Knygotyra*, 2005, t. 44, p. 103–113. ISSN 0204-2061.
50. Spaudos ir draugijų skyrius. Del straipsnio „Cenzūros eksportas“. *Lietuvos žinios*, 1923, lapkr. 10 (nr. 257), p. 2.
51. Spaudos laisvė ir tos laisvės ribos. *Lietuvos aidas*, 1929, kovo 16 (nr. 32), p. 1.
52. *Šimtas reikšmingiausių Pirmosios Lietuvos Respublikos įvykių (1918–1940 m.)*. [Sudarytojos Justina Minelgaitė, Ingrida Jakubavičienė, Jovita Jankauskienė]. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus: Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūra Kaune, 2018. 106, [5] p.: iliustr., portr. ISBN 978-9955-471-64-6.
53. VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918–1940*: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu. Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 1999. 264 p. ISBN 9986-9174-5-X.

54. *Vidaus reikalų ministerijos Administracijos departamento aplinkraščiai*: 1938 m. gegužės mėn. 10 d. Kaunas: Vidaus reikalų ministerijos leidinys, 1938. XIX, [1], 535 p.: formos.
55. ZAVECKIENĖ, Žiedunė. *Jaunimas istorijos skersvėjuose*: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 metais: monografija. Mokslinis redaktorius ir parengėjas Tomas Petreikis. Vilnius: Akademine leidyba, Vilniaus universiteto leidykla, 2018. 343, [1] p.: iliustr., faks., portr. ISBN 978-9955-33-728-7.

PRIEDAS

Lietuvoje draudžiamų leidinių sąrašų sąvadas

Draudžiamų knygų sąrašai, rasti Kauno miesto ir apskrities viršininko fonde. Kai kurie iš jų turi analogiškus atitikmenis Vidaus reikalų ministerijos VSD fonde, taip pat muitinių fonduose. Visų sąrašų chronologinės ribos – 1930–1938 metai. Kitas bendras sąrašų bruožas tas, kad knygos vardinamos pagal kalbas, viduje – abėcėlės tvarka. Sąrašus sudaro knygos rusų, vokiečių, lenkų, jidiš, anglų, baltarusių, romų kalbomis. Yra po vieną kitą knygą lietuvių kalba, išleistą ne Lietuvoje. Didžiausias sąrašus sudarančių leidinių skaičius – 881 leidinys¹⁶⁶, mažiausias – 13 leidinių¹⁶⁷.

1. [Sąrašas knygų, uždraustų platinti Lietuvoje nuo 1930 m. sausio 1 d. iki 1930 m. gruodžio 31 d.]. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 94–95 a. p.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1931 II. 6) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 95 a. p.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 14–15 a. p.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: rusų kalba, išleistos Sovietų Rusijoje – 136, lenkų kalba, išleistos Lenkijoje – 86, jidiš kalba, išleistos Sovietų Rusijoje – 22.
2. Sąrašas 1931 metais neleistų platinti ir gražintų knygų. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 114–117.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1932 I. 22) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 113.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 17–20.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1932 I. 22) užsienio spaudinių cenzūrai. **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 21.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: rusų kalba, išleistos Sovietų Rusijoje – 131, jidiš kalba, išleistos Sovietų Rusijoje – 21, lenkų kalba, išleistos Lenkijoje – 48.

¹⁶⁶ *Nuo 1933 m. sausio mėn. 1 d. iki 1933 m. birželio mėn. 1 d. neleistų platinti Lietuvoje knygų sąrašas.* LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 153–162.

¹⁶⁷ *Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. iki 1936 m. lapkričio 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas.* Ten pat, lap. 300.

3. Draudžiamų Lietuvon įvežti ir platinti knygų sąrašo papildymas už 1931 metų kovo mėnesį. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 96, 96 a. p.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1931 III. 27) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 96 a. p.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 16, 16 a. p.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos rašto (1931 III. 27) užsienio spaudinių cenzūrai. **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 16 a. p.** Sąrašė yra 35 knygų lenkų kalba, išleistos Lenkijoje?
4. Lietuvon įvežti ir platinti draudžiamų knygų sąrašo papildymas už 1931 m. kovo mėn. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 99.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1931 V. 20) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 99.** Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 13.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1931 V. 20) užsienio spaudinių cenzūrai. Sąrašė yra 35 knygos, leistos Lenkijoje? (Šis sąrašas analogiškas 3-iojoje pozicijoje esančiam sąrašui, tačiau skiriasi rašto, prie kurio sąrašas išplatintas, data.)
5. Sąrašas 1932 m. rugsėjo mėn. neleistų platinti Lietuvoje ir gražintų užsienin knygų. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 129.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1932 IX. 21) Kauno miesto ir apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 129.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 11.** Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1932 IX. 21) užsienio spaudinių cenzūrai. **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 11.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: rusų kalba, išleistos Sovietų Rusijoje – 19, lenkų kalba, išleistos Lenkijoje – 4.
6. Nuo 1933 m. sausio mėn. 1 d. iki 1933 m. birželio mėn. 1 d. neleistų platinti Lietuvoje knygų sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 153–162.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1933 VI. 30) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 162 a. p.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3429, lap. 29–38 a. p.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1933 VI. 30) užsienio spaudinių cenzūrai. **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3429, lap. 38 a. p.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: rusų kalba – 542, vokiečių – 107, lenkų – 171, jidiš – 57 (knygų leidimo vieta nenu-

rodyta). Lietuvių kalba sąrašė yra 4 knygos: Moisejaus Gromovo „Karas Lietuvoj“ (Bruklinas, 1933), Stasio Matulaičio „Religija ir jos socialė reikšmė“ (JAV, 2 t. 1931–1932), Rojaus Mizaros „Sovietų Sąjunga penkioliktai metais“ (Bruklinas, 1932), proletarinės poezijos rinkinys „Švyturys“ (Bruklinas, 1923). M. Gromovo knygą „Karas Lietuvoj“ išleido dienraštis „Laisvė“, likusias – Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija. Dalis šio sąrašo yra **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 12**. Sąrašas išplatintas prie Kriminalinės policijos valdybos Spaudos sekcijos vedėjo Mykolo Žilinsko rašto (1932 X. 21) užsienio spaudinių cenzūrai. **LCVA, f. 378, ap. 5, b. 4205, lap. 12**.

Šioje dalyje yra 19 knygų rusų kalba ir 4 – lenkų kalba (knygų leidimo vieta nenurodyta).

7. Papildomas sąrašas uždraustų Lietuvoje platinti knygų už 1933 m. birželio–gruodžio mėn. **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3429, lap. 24–28**. Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: rusų – 44, vokiečių – 47, lenkų – 1, jidiš – 19 (knygų leidimo vieta nenurodyta). Sąrašė yra Rojaus Mizaros knyga lietuvių kalba: „Ar stebūkiai pagydo“ (Bruklinas, 1930), A. Bimbos „Klebonijos paslaptys“ (JAV, 1930) bei „Moteris ir išpažintis“ (sąrašė nenurodytas leidimas – 1925 ar 1926 m.) ir „Bažnyčia ir valdžia“ (1917)¹⁶⁸ (su sąrašu siunčiamo dokumento nėra).
8. Neleidžiamų Lietuvon įvežti neperiodinių spaudinių papildomas sąrašas nuo 1934 m. birželio mėn. 1 d. iki 1935 m. sausio mėn. 1 d. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 280–282**. Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 94–96**. Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: vokiečių – 12, jidiš – 92, rusų – 50 (knygų leidimo vieta nenurodyta). Valstybės saugumo departamento rašto prie šio sąrašo nėra).
9. Užsienių spaudinių cenzūros 1935 m. sausio ir vasario mėn. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 283**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1935 III. 13) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 283**. Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 875, lap. 8**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1935 III. 13) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 875, lap. 8**. Šį sąrašą Kauno apskrities viršininkas

¹⁶⁸ Čia turima omeny knyga: KRIKŠČIŪNAS, Jurgis. *Bažnyčia ir valstybė*. J. Žemdirbys. [Sankt Peterburgas]: [„Naujosios Lietuvos“ red.], 1917. 24 p.

(1935 III. 13) nusiuntė II nuovados viršininkui Kaune. Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: 23 – vokiečių kalba, 4 – jidiš kalba (knygų leidimo vieta nenurodyta).

10. [1935 m. birželio 6 d. Valstybės saugumo departamento direktoriaus Augustino Povilaičio nutarimas dėl spaudinių uždraudimo]. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 285–288.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1935 VI. 6) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 288.** Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 875, lap. 2–4.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento Spaudos skyriaus viršininko Mykolo Žilinsko rašto (1935 VI. 6) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 875, lap. 4.** Sąrašė yra 141 knyga vokiečių kalba, išleista Vokietijoje.

11. Užsienių spaudinių cenzūros nuo 1935 m. kovo mėn. 1 d. iki rugpjūčio mėn. 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 291.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Pr. Zundės rašto (1935 VIII. 28) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 291.** Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 875, lap. 1.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Pr. Zundės rašto (1935 VIII. 28) Kauno apskrities viršininkui. Šį sąrašą Kauno apskrities viršininkas nusiuntė (1935 IX. 2) II nuovados viršininkui Kaune. Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 98.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento rašto (1935 VIII. 28), siunčiamo Valst. Saug. ir Krim. Policijos Marijampolės apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4299, lap. 98.** Sąrašė yra 32 knygos vokiečių kalba, išleistos Vokietijoje?

12. Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1935 m. rugpjūčio mėn. 1 d. iki 1936 m. birželio 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 293–297.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Meškausko rašto (1936 VI. 9) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 297.** Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 22–26.** Sąrašas išplatintas prie Valst. Saugumo Policijos rašto (1936 VI. 9) Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 26.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: vokiečių – 71, rusų – 100, lenkų – 5, jidiš – 37, romų – 9 (knygų leidimo vieta nenurodyta). Sąrašė yra 14 knygų lietuvių kalba: Juozo Pranckūno „Dniepro statyba“ (Minskas, 1932), Vladimiro Stavskio

„Išibėgėjimas“ (Minskas, 1933), Nikolajaus Oleinikovo „Kovos dienos“ (Maskva, 1930), Anos Uljanovos „Lenino vaikystės ir mokslo metai“ (Minskas, 1932), Felikso Vaišnoros, pasirašinęjusio F. Sodainio slapyvardžiu, knyga „Po darbo ir kovos vėliava“ (Minskas, 1934), Josifo Stalino pranešimas „Pirmojo penkmečio daviniai“ (Minskas, 1933), Vladimiro Lenino „Prakalbos Spalio revoliucijos sukaktuvėse“ (Minskas, 1933), Aleksandro Jakševičiaus „15 metų proletarinės revoliucijos“ (Minskas, 1932), Michailo Iljino „Pasakojimas apie didįjį planą“ (Minskas, 1933), Michailo Šeimano „Religinė dora ir proletarinė dora“ (Minskas, 1932), V. Molotovo „Spalio revoliucijos sukaktuvėms“¹⁶⁹ (?), Josifo Stalino „Spalio revoliucija ir Rusijos komunistų taktika“ (Minskas, 1933), Sofijos Zarečnajos „Vaikai kolchoze“ (Minskas, 1932).

13. Užsienių spaudinių cenzūros nuo 1936 m. birželio mėn. 1 d. iki 1936 m. rugsėjo mėn. 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 298–299.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Meškausko rašto (1936 X. 26) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 299.** Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 56–57.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento rašto (1936 X. 26) Valstybės saugumo k-to Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 57.** Sąrašė yra knygos šiomis kalbomis: vokiečių – 24, lenkų – 3, anglų – 1 (G. D. Torsujevo, E. J. Torsujevos „English“ (anglų kalbos vadovėlis)), rusų – 27, jidiš – 25, baltarusių – 7 (knygų leidimo vieta nenurodyta). Sąrašė esančios knygos lietuvių kalba: Aleksandro Avdejenkos „Aš miliu“ (Minskas, 1935), Aleksandro Jakševičiaus „Elementorius“ (Minskas, 1934), Teki Odulok „Imteurgino viresniojo gyvenimas“ (Minskas, 1936), Vladimiro Tetiurevo „Gamtos mokslo vadovėlis“. D. 1 (Minskas, 1933), Morriso Hillquito „Istorija socializmo Suvienytose Valstijose“ (Bruklinas, 1918), raštų rinkinys „Socialdemokratijos žlugimas ir revoliucinės kovos Vokietijoje“ (Bruklinas, 1922), Hermano Chortherio „Istorinis materializmas“ (JAV, 1923).
14. Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. rugsėjo 1 d. iki 1936 m. lapkričio mėn. 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 300.** Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Meškausko rašto (1936 XI. 21) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 300.**

¹⁶⁹ Čia turbūt turima omeny knyga „Spalių revoliucijos dvidešimtmečio proga“, išleista apie 1936 m. – žr. leid.: TICHOMIRNOV, G. A. *Molotovas*. Vertė L. Daukša. Kaunas: Spaudos fondas, 1940, p. 24.

Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 67**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento rašto (1936 XI 21) Valstybės saugumo policijos Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 67**. Sąrašas yra 13 Vokietijoje išleistų knygų vokiečių kalba.

15. Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1936 m. lapkričio mėn. 1 d. iki 1937 m. gruodžio 31 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 306–316**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Zundės rašto (1938 III. 12) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 316**. Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 106–116**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Zundės rašto (1938 III. 12) Valstybės saugumo policijos Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 116**. Šis sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4568, lap. 1–8**. Sąrašas išplatintas prie VSD L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Zundės rašto (1938 III. 12) Valstybės saugumo policijos Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4568, lap. 8**. Tikėtina, kad šis sąrašas gali būti visų nagrinėjamojo laikotarpio apskričių viršininkų fonduose. Sąrašas yra knygos šiomis kalbomis: vokiečių – 130, rusų – 165, lenkų – 194, jidiš – 40, anglų – 21 (knygų leidimo vieta nenurodyta). Taip pat sąrašas yra knygų lietuvių kalba: 1) „Dangaus karalystė“ – R. katalikų maldų knygelė (leidimo duomenys nenurodyti, Tilžė, 1928?); 2) „Knyga maldų arba kantičkos par. M. Valančiauski parveizėta ir išduota“ (leidimo duomenys nenurodyti); 3) M. Gorkio „Rinktiniai raštai“ (Minskas, 1936). Taip pat šiame sąrašas yra gaidų su tekstu iš Sovietų Rusijos – 11 leidinių.
16. Užsienio spaudinių cenzūros nuo 1938 m. sausio 1 d. iki 1938 m. kovo mėn. 1 d. neleistų įvežti ir platinti Lietuvoje neperiodinių spaudinių sąrašas. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 305**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Zundės rašto (1938 III. 12) Kauno apskrities viršininkui. **LCVA, f. 402, ap. 11, b. 355, lap. 305**. Sąrašas taip pat yra **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 131**. Sąrašas išplatintas prie Valstybės saugumo departamento L. e. Spaudos skyriaus viršininko pareigas Prano Zundės rašto (1938 III. 12) Valstybės saugumo policijos Kauno apygardai. **LCVA, f. 378, ap. 10, b. 550, lap. 13**. Sąrašas yra 18 knygų vokiečių kalba, išleistų Vokietijoje.